

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ПЕДАГОГІЧНИХ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ І ОСВІТИ ДОРΟΣЛИХ**

ПАНЬОК ТЕТЯНА ВОЛОДИМИРІВНА

УДК [378.147 (09):371.134]: 7.071.1

**ТЕОРЕТИЧНІ І МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ХУДОЖНИКІВ-ПЕДАГОГІВ У КОНТЕКСТІ РОЗВИТКУ
ВИЩОЇ ХУДОЖНЬОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ (1917–1991 рр.)**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня

доктора педагогічних наук

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Харківському національному педагогічному університеті імені Г. С. Сковороди, Міністерство освіти і науки України.

Науковий консультант

доктор педагогічних наук, професор
Гриньова Валентина Миколаївна,
Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди,
завідувач кафедри початкової,
дошкільної та професійної освіти,
м. Харків.

Офіційні опоненти:

доктор педагогічних наук, професор
Год Борис Васильович,
Полтавський національний педагогічний
університет імені В. Г. Короленка,
завідувач кафедри всесвітньої історії та
методики викладання історії, м. Полтава;

доктор педагогічних наук, старший
науковий співробітник
Сотська Галина Іванівна,
Інститут педагогічної освіти і освіти
дорослих НАПН України, заступник
директора з науково-експериментальної
роботи, м. Київ;

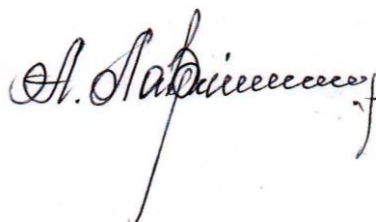
доктор педагогічних наук, професор
Тименко Володимир Петрович,
Національна академія педагогічних наук
України, вчений секретар Відділення
професійної освіти і освіти дорослих,
м. Київ.

Захист відбудеться 29 червня 2017 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.451.01 в Інституті педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9, 5-й поверх, зал засідань.

З дисертацією можна ознайомитися на сайті www.ipood.com.ua та у бібліотеці Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України за адресою: 04060, м. Київ, вул. М. Берлинського, 9.

Автореферат розіслано 27 травня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

 О. А. Лавріненко

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми дослідження зумовлена утвердженням нової парадигми освіти на засадах гуманізму, культуровідповідності, людиноцентризму, естетичного розвитку особистості. Відповідно, актуалізується потреба в переосмисленні історичного досвіду вищої художньої освіти, яка розвивалась у контексті утвердження художньо-культурних традицій, ідей національної самоідентифікації, ціннісних пріоритетів крізь призму соціально-культурних і політичних перетворень ХХ століття. В історичному поступі вищої художньої освіти відбувалося становлення системи професійної підготовки майбутніх художників-педагогів, дискурс якої визначили політичні, ідеологічні, економічні, суспільні й культуротворчі чинники.

Пріоритети реформування сучасної професійної підготовки художників-педагогів у розвитку вищої художньої освіти визначено в законодавчих документах: Законах України «Про освіту» (1991 р.); «Про вищу освіту» (2014 р.); Національній стратегії розвитку освіти України на період до 2021 року (2012 р.); Стратегії інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів (2010 р.); Концепції гуманітарного розвитку України на період до 2020 року (2012 р.); Концепції загальної мистецької освіти (2003); Концепції художньо-естетичного виховання учнів у загальноосвітніх навчальних закладах (2004 р.) тощо. У них акцентовано увагу на необхідності актуалізації історико-педагогічного досвіду національної освіти з метою трансформації її надбань у сучасній освітній практиці, розвитку задля фундаменталізації та інтелектуалізації змісту, методів і форм підготовки майбутніх фахівців, збереження освітніх традицій на основі національних і полікультурних цінностей.

Дослідження педагогічних явищ і процесів неможливе без ґрунтовного вивчення історико-літературних й архівних джерел. Аналіз наукових, довідниково-енциклопедичних, історіографічних праць довів, що проблема професійної підготовки художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти України ХХ століття не була предметом комплексного наукового аналізу. В історичному аспекті проблеми професійного й особистісного розвитку фахівців образотворчого профілю порушували освітяни ХІХ ст.: М. Раєвська-Іванова, Д. Багалій, В. Бутовський, В. Веретенников, Д. Гордєєв, Н. Мурашко, А. Новицький, Є. Редін та ін. Кінець ХХ століття позначився увагою науковців до історії становлення художньої освіти в Україні ХІХ–ХХ ст. (М. Безхутра, Є. Белютіна, М. Гаврилова, О. Голубець, О. Гладун, О. Ковальчук, І. Малиніна, Н. Молева, В. Немцова, С. Нікуленко, В. Рубан, Л. Савицька, Л. Соколюк, Ю. Турченко, Р. Шмагало, Н. Яворська та ін.). Значний доробок становлять праці з проблем розвитку художньої освіти в різних регіонах України: О. Волинська (Галичина), І. Небесник (Закарпаття), А. Півненко (Харків), Н. Сапак (Південь України), О. Світлична (Дніпро), О. Семчишин-Гузнер (Львів), І. Чмелик (Івано-Франківськ) та ін. Окрема спільнота науковців (Б. Год, С. Коновець, В. Кузін, Б. Неменський, М. Ростовцев, Г. Сотська, В. Тименко,

І. Туманов та ін.) займалася вивченням проблем професійного, творчого й культурно-естетичного розвитку майбутніх викладачів мистецьких дисциплін.

Студіювання значного обсягу джерел, історичних і сучасних педагогічних праць уможливило висновок про те, що в педагогічній науці немає фундаментальних досліджень із проблеми становлення професійної підготовки художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти впродовж 1917–1991 рр.

Аналіз праць з проблеми становлення професійної підготовки художників педагогів крізь призму ретроспективи вищої художньої освіти в Україні, вивчення сучасного стану підготовки вчителів образотворчого мистецтва в вищих навчальних закладах дозволили виявити низку суперечностей, зокрема між:

- об'єктивною потребою сучасного суспільства в якісній підготовці художника-педагога й дискретністю законодавчої, економічної, навчально-методичної, державної підтримки художньо-педагогічної освіти;

- необхідністю модернізації професійної підготовки художників-педагогів і домінуванням її традиційних моделей у вищих художніх і педагогічних навчальних закладах;

- необхідністю збереження вітчизняного досвіду вищої художньо-педагогічної освіти й недостатнім критичним осмисленням та узагальненням його в педагогічній науці й практиці;

- потребою оновлення змісту, методів і форм професійної підготовки художників-педагогів і фрагментарним використанням перспективного історичного досвіду, застосуванням традиційних підходів до підготовки фахівців у вищих художніх і педагогічних закладах;

- еволюційним латентним розвитком художньо-педагогічної освіти й відсутністю обґрунтованого теоретичного, історичного, методологічного осмислення її головних положень у педагогічній науці.

Необхідність вирішення суперечностей, актуальність, доцільність й об'єктивна вимога вирішення означеної проблеми для вітчизняної педагогіки, потреба у визначенні перспектив використання досвіду становлення професійної підготовки майбутніх художників-педагогів зумовили вибір теми дослідження **«Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти в Україні (1917–1991 рр.)»**.

Зв'язок теми дослідження з науковими програмами, темами, планами. Дисертацію виконано в межах комплексної науково-дослідної роботи кафедр теорії і методики професійної освіти та образотворчого мистецтва Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди («Сучасні освітньо-виховні технології в підготовці майбутніх учителів (номер державної реєстрації 0111U08876) та «Місце і роль образотворчого мистецтва в сучасному розвитку художньої освіти» (номер державної реєстрації 0112U002012)). Тему дисертації затверджено вченою радою ХНПУ імені Г. С. Сковороди (протокол № 6 від 25.10.2012 р.) й узгоджено рішенням Бюро Міжвідомчої ради з

координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 10 від 18.12.2012 р.).

Об'єкт дослідження – професійна підготовка художників-педагогів у вищих навчальних закладах.

Предмет дослідження – зміст, форми, методи й засоби підготовки майбутніх художників-педагогів в історичній ретроспекції розвитку вищої художньої освіти в Україні в 1917–1991-х роках.

Мета дослідження – обґрунтувати теоретичні й методичні засади підготовки майбутніх художників-педагогів у процесі розвитку вищої художньої освіти України (1917–1991 рр.); визначити перспективи творчого використання досвіду підготовки вчителів образотворчого мистецтва в умовах реформування вищої художньо-педагогічної освіти.

Поставлена мета зумовила необхідність вирішення таких **завдань**:

1. Здійснити історико-педагогічний аналіз дослідження проблеми підготовки художників-педагогів у вищих навчальних закладах України (1917–1991 рр.).

2. Охарактеризувати культурно-історичні передумови підготовки майбутніх художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти України (1917–1991 рр.).

3. Розробити періодизацію, визначити й охарактеризувати історичні періоди підготовки майбутніх художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти України (1917–1991 рр.).

4. Обґрунтувати теоретичні засади підготовки майбутніх художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти України (1917–1991 рр.).

5. Розкрити зміст вищої художньо-педагогічної освіти, форми, методи й засоби підготовки художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти.

6. Визначити положення щодо впровадження інноваційних ідей і досвіду художників-педагогів (1917–1991 рр.) у вищих навчальних закладах в умовах реформування системи вищої освіти.

7. Розробити навчально-методичний комплекс щодо творчого використання досвіду підготовки майбутніх художників-педагогів у сучасних вищих навчальних закладах.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період ХХ століття. Нижню хронологічну межу (1917 р.) визначено утворенням Української академії мистецтв (липень 1917 р.), що зумовило радикальну зміну системи ціннісних орієнтирів у процесі підготовки майбутніх художників-педагогів у вищих навчальних закладах (ВНЗ) України згідно з потребами нової держави.

Верхня межа (1991-й рік) обґрунтована розпадом СРСР, що дав можливість Україні здобути незалежність, державний суверенітет, а відповідні постанови Верховної Ради України, які конкретизували державну освітню політику, зокрема й Закон «Про освіту» (1991), визначили подальшу реалізацію освітньої стратегії.

Територіальні межі дослідження. Українська вища художня освіта на різних етапах історичного поступу розвивалася з урахуванням державних, політичних процесів, які відбувалися на території сучасної України. Саме тому в роботі розкрито процес становлення професійної підготовки художників-педагогів у контексті вищої художньої освіти в Центральній, Південній і Східній Україні наприкінці XIX століття в складі Російської імперії, а з 1917 р. – на територіях, що входили до Української Народної Республіки (УНР), а пізніше – УСРР (з 1937 р. – УРСР у складі СРСР).

Концептуальна ідея дослідження полягає в тому, що вивчення теоретико-методичних засад підготовки художників-педагогів в історичній ретроспективі розвитку вищої художньої освіти забезпечує цілісність, логічність історичного поступу, який залежав від низки чинників політичного, ідеологічного, соціально-економічного, культуротворчого спрямування. Це дозволяє визначити теоретичну, практичну, культурологічну й прогностичну цінність традицій підготовки художників-педагогів та окреслити провідні напрями творчого використання художньо-педагогічного досвіду вищих художніх закладів України на сучасному етапі реформування вищої освіти.

Концепція дослідження конкретизується в таких складниках:

Методологічний концепт передбачає взаємодію основних наукових підходів (ретроспективний, компаративний, системно-хронологічний, культурологічний, аксіологічний, персонологічний, особистісно-орієнтовний, діяльнісний, мистецтвознавчий) для обґрунтування історичних періодів, теоретичних основ підготовки художників-педагогів і вивчення особливостей художньо-педагогічного досвіду вітчизняних художників-педагогів. Урахування основних положень культурологічного, аксіологічного, особистісно-орієнтовного, мистецтвознавчого підходів, сформованих у теорії і практиці художньої освіти України, дозволяє проаналізувати значення теоретичних і практичних надбань підготовки художників-педагогів, досягнення викладачів, митців з позиції їхнього внеску в становлення концептуальних засад художньо-педагогічної освіти, в обґрунтування її ціннісних засад, що забезпечує фундаментальність педагогічної теорії і практики. Історико-порівняльний, системно-хронологічний, ретроспективний, персонологічний та ін. підходи дали можливість зіставити та показати еволюцію і динаміку підготовки художників-педагогів в історичній ретроспекції як складного, суперечливого процесу, що здійснювався під впливом багатьох чинників.

Теоретичний концепт визначає проблеми розвитку системи професійної підготовки художників-педагогів у контексті вищої художньої освіти й дозволяє здійснити аналіз сутності художньо-педагогічної освіти і її провідних векторів реформування. Ретроспективний аналіз досвіду вищої художньої освіти уможливує з'ясування специфіки соціально-культурного й політичного контексту, особливостей становлення, наступності, взаємозв'язку, результативності, перспективності підготовки майбутніх художників-педагогів на всіх історичних періодах у національному вимірі відповідно до розробленої

авторської періодизації (I період – 1917–1933 рр.; II період – 1934–1957 рр.; III період – 1958–1991 рр.), а також визначити прогресивні ідеї художників, педагогів, подвижників художньої освіти, зіставити з позиції значущості їхній внесок у формування концептуальних засад національного педагогічно-мистецького середовища. Підготовка художників-педагогів розглядається на межі двох освітніх напрямів – художнього та педагогічного, що водночас формують у майбутнього фахівця вміння й навички як у галузі образотворчого мистецтва, так і педагогіки, розвивають художню творчість, ретранслюють художньо-культурне надбання у педагогічну діяльність.

Практичний концепт передбачає визначення перспектив подальшого використання прогресивних надбань художньої освіти, ідей, методів, підходів вітчизняних художників-педагогів для підготовки фахівців у сучасних умовах на різних рівнях (соціально-економічному, законодавчому, організаційно-педагогічному) та розробку навчально-методичного комплексу щодо творчого використання досвіду підготовки майбутніх художників-педагогів у сучасних вищих навчальних закладах.

Методологічна основа дослідження. Визначальними методологічними складовими становлення системи професійної підготовки художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти стали:

- *теорія наукового пізнання*, що підтверджує взаємозалежність мистецтва, педагогіки, естетики, культурології, психології, а також взаємозумовленість філософії та образотворчого мистецтва як одного з чинників підготовки художників-педагогів на всіх етапах історичного поступу;

- *принцип системності* як основа аналізу феномену художньо-педагогічної освіти; *принцип історизму*, що ґрунтувався на вивченні творчих надбань художників-педагогів, які впродовж XX століття (1917–1991 рр.) реалізовували ідеї щодо необхідності впровадження в систему підготовки власні методики, підходи тощо; *принцип персоналізації*, який дозволив охарактеризувати діяльність художників-педагогів, культурних діячів з позиції їхнього внеску в розвиток вищої художньої освіти;

- *історико-ретроспективний підхід* дав змогу показати наступність, взаємозв'язок, результативність, перспективність підготовки майбутніх художників-педагогів упродовж означених історичних періодів й етапів;

- *системний підхід* зумовив визначення цілісності, ієрархічності, структурованості, системності фактів розвитку вищої художньої освіти у зв'язку з іншими соціальними системами (політичною, ідеологічною тощо);

- *синергетичний підхід* дав можливість простежити еволюцію підготовки художників-педагогів в історичній ретроспекції як складного, суперечливого процесу, що здійснювався під впливом багатьох чинників;

- *культурологічний підхід* уможливив визначення художньо-педагогічної освіти як цілісної структури, що розвивається за своїми законами, а також дав можливість осмислити мистецькі процеси в освітньому контексті;

- аксіологічний підхід забезпечив аналіз професійної підготовки майбутніх художників-педагогів крізь призму гуманістичної спрямованості, тісного зв'язку освіти з аксіологічними орієнтирами мистецтва.

Теоретичну основу дослідження становлять наукові праці вчених із проблем: *філософії освіти, неперервного професійного розвитку особистості* (Н. Авер'янова, І. Зязюн, Л. Даниленко, В. Загвязинський, В. Кремень, В. Личковах, Л. Лук'янова, Н. Ничкало, Л. Онищук, І. Прокопенко, С. Сисоєва та ін.); *методології педагогіки та історії педагогіки* (Л. Ваховський, А. Глузман, С. Гончаренко, Я. Коменський, Ф. Корольов, В. Луговий, О. Сухомлинська, Є. Хриков та ін.); *з історії становлення вищої освіти* (Б. Год, М. Вовк, Н. Дем'яненко, С. Золотухіна, М. Зотін, О. Лавріненко, І. Лікарчук, О. Сухомлинська та ін.); *з теорії виховання й навчання* (А. Бойко, В. Гриньова, В. Лозова, М. Солдатенко, Л. Хомич та ін.); *з культурології, мистецтвознавства і художньої діяльності* (Д. Антонович, М. Драгоманов, О. Гладун, О. Голубець, О. Кашуба-Вольвач, О. Ковальчук, Я. Кравченко, В. Немцова, С. Нікуленко, А. Носенко, І. Поп'юк, Н. Порожнякова, Л. Савицька, Н. Сапак, Л. Соколюк, О. Сторчай, О. Тарасенко, Г. Шевченко, О. Шило, Р. Шмагало та ін.); *з питань історії становлення теорії і практики мистецької освіти* (Л. Масол, О. Отич, Г. Падалка, О. Рудницька, Б. Юсов та ін.); *із професійної підготовки майбутніх учителів мистецьких дисциплін, образотворчого мистецтва* (Г. Гребенюк, С. Коновець, В. Орлов, М. Резніченко, Г. Сотська, В. Тищенко ін.); *з етико-естетичних і психологічних аспектів професійної підготовки майбутніх учителів* (С. Ананьїн, П. Блонський, О. Буров, Л. Виготський, С. Квятковський, Б. Лихачов, Е. Помиткін, В. Рибалка та ін.); *з питань викладання мистецьких дисциплін у вищих художніх навчальних закладах* (О. Богомазов, І. Врона, В. Кричевський, В. Крицінський, К. Малевич, В. Пальмов, В. Січинський, С. Томах, П. Холодний, Ф. Шміт та ін.).

Методи дослідження. Для вирішення визначених завдань, досягнення мети на різних етапах дослідження використовувався комплекс взаємопов'язаних наукових методів: *історико-педагогічний аналіз* – для обґрунтування періодизації становлення підготовки майбутніх художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти України (1917–1991 рр.); *структурний метод* – для обґрунтування сутності ключових понять дослідження, аналізу головних фактів в історії розвитку вищої художньої освіти; *порівняльний метод* – з метою виявлення в кожному з визначених періодів загального й особливого в процесі підготовки майбутніх художників-педагогів, теоретичних і практичних досягнень у різних художніх вищих навчальних закладах; *метод періодизації* застосовувався під час аналізу історичних процесів, що впливали на загальний хід історії розвитку вищої художньої освіти і підготовки відповідних фахівців; *історіографічний метод* – під час вивчення архівних документів, офіційних і нормативних документів, матеріалів листування художників-педагогів, спогадів їхніх учнів і сучасників; *історико-системний метод* – у ході реконструкції передумов становлення вищої художньої освіти в Україні; *стилістичний аналіз* –

у процесі з'ясування ідейних і художніх витоків творчості художників-педагогів, що пов'язано із загальними напрямками в мистецтві в означений період; *метод актуалізації* – з метою узагальнення тенденцій розвитку вищої художньої освіти, особливостей підготовки майбутніх художників-педагогів у 1917–1991 рр. й визначення перспектив творчого використання художньо-педагогічного досвіду в сучасній освітній практиці.

Джерельна база дослідження. Фактологічний матеріал дисертації базується на 693 архівних документах і матеріалах із фондів: Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України (ф. 1. Верховна Рада України, ф. 2. Кабінет Міністрів України, ф. 166. Міністерство освіти України, ф. 572. Народний комісаріат легкої промисловості УСРР, ф. 2708. Всеукраїнський комітет всесоюзної професійної спілки робітників мистецтва, ф. 4621. Міністерство вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, ф. 4763. Комісія у справах мистецтв УРСР, ф. 4802. Академія будівництва і архітектури Української РСР, ф. 5111. РАТАУ, ф. 5116. Управління навчальних закладів Міністерства культури УРСР); Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва України (ф. 208. Особистий архів Д. П. Гордієва, ф. 330. Особистий архів Б. М. Кратка, ф. 360. Особистий архів О. Богомазова, ф. 581. Спілка художників України); Державного архіву Харківської області (ф. Р-917. Харківський міський відділ народної освіти, м. Харків, ф. Р-921. Харківська гімназія імені Б. Грінченка, ф. Р-1364. Харківський художньо-промисловий інститут, ф. Р-2982. Харківської міської управи 1941-1943 рр., ф. Р-3076. Наукова управа м. Харків (період німецько-фашистської окупації № 1941-1943 рр., ф. Р-3527. Управа Харківського р-ну Харківської області (період німецько-фашистської окупації 1942–1943 рр.), ф. Р-3921. Куп'янський учительський інститут м. Харків, ф. Р-4784. Відділ в справах мистецтв виконавчого комітету Харківської ради депутатів трудящих, м. Харків); відділу рукописних фондів і текстології Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології імені М. Т. Рильського (ф. 13. особистий архів Ф. Ернста); відділу рукописних фондів Центральної наукової бібліотеки НАН України імені В. Вернадського (ф. 217. Особистий архів А. М. Комашки); галузевого архіву СБУ в Харківській області, а також літературних джерел фондів Центральної науково-довідникової бібліотеки ЦДІАУ м. Києва, Державної наукової бібліотеки імені В. Короленка м. Харкова, Харківського національного університету імені В. Каразіна, електронної бібліотеки eLIBRFRY.RU тощо.

У дослідженні використано документи деканатів і кафедр Харківської державної академії дизайну і мистецтв, Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди, Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури м. Києва, Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (м. Одеса); нормативні документи перших українських урядів УНР, УСРР, постанови Народного Комісаріату Освіти України та Ради Міністрів, Кодекс Законів про народну освіту УСРР, нормативно-правові акти та інші урядові документи незалежної України.

У ході дослідження опрацьовані публікації періодичних видань: «Культура і побут», «Мистецтво», «Нові шляхи», «Образотворче мистецтво», «Освіта на Харківщині» (1927–1928), «Педагогіка» (1957–1960), «Путь просвещения» (1923), «Радянська школа» (1927–1929), «Радянська освіта» (1923–1931), «Советское искусство» (1926–1930), «Шляхи мистецтва» (1922), «Шлях освіти» (1926–1930; 1999) тощо.

Організація дослідження. Науковий пошук здійснювався впродовж 2010–2016 років.

На першому етапі (2010–2012 рр.) було визначено тему дослідження, його об'єкт, предмет, методологічні засади, теоретично обґрунтовано концепцію, визначено базові поняття, опрацьовано джерельну базу, здійснено бібліографічний аналіз та первинну обробку матеріалів.

На другому етапі (2013–2014 рр.) тривав пошук документальних, архівних, наукових та інших джерел, продовжено вивчення філософської, історичної, мистецтвознавчої, психологічної й педагогічної літератури, навчальних планів, законодавчої бази, здійснено системно-історичний аналіз основних ідей, концепцій педагогів.

На третьому етапі (2015–2016 рр.) узагальнено науково-пошукові дані, визначено особливості, суперечності, закономірності досліджуваних явищ, з'ясовано перспективи розвитку підготовки художників-педагогів у контексті розвитку художньої освіти.

Наукова новизна й теоретичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що:

– *вперше* розкрито теоретичні й методичні засади підготовки майбутніх художників-педагогів у процесі розвитку вищої художньої освіти України (1917–1991 рр.); обґрунтовано авторську періодизацію становлення професійної підготовки майбутніх художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти України (1917–1991 рр.), охарактеризовано зміст, форми, методи і засоби, а також специфіку та характерні тенденції й суперечності відповідно до визначених періодів: I період – зародження професійної підготовки художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти (1917–1933 рр.) – охоплює такі етапи: 1) національної спрямованості художньої освіти у контексті становлення української державності (1917–1919 рр.); 2) переорієнтування художньо-педагогічних ідей відповідно до радянської ідеології у процесі підготовки майбутніх художників-педагогів (1919–1923); 3) розквіту вищої художньо-педагогічної освіти в радянській Україні (1924–1933 рр.); II період – занепад професійної підготовки художників-педагогів в умовах соцреалізму (1934–1957 рр.), що ґрунтується на таких етапах, як реорганізація та уніфікація вищої художньо-педагогічної освіти (1934–1940 рр.), збереження національних методичних і художньо-педагогічних традицій (1941–1957 рр.); III період – відродження професійної підготовки художників-педагогів у художніх і педагогічних ВНЗ України (1958–1991 рр.), що в межах названого періоду виділяємо такі етапи: 1) активізації професійної підготовки художників-педагогів

у вищих художніх навчальних закладах України (1958–1964 рр.), 2) становлення й розвитку художньо-графічних факультетів у педагогічних інститутах України (1965–1991 рр.); виявлено закономірності й розбіжності підготовки художників-педагогів у вищих навчальних закладах України в процесі перебудови художньо-педагогічної галузі на всіх її етапах з урахуванням історичних, суспільно-політичних, соціокультурних детермінант; визначено перспективи творчого використання досвіду підготовки вчителів образотворчого мистецтва в умовах реформування вищої художньої освіти; на основі архівних матеріалів визначено передумови підготовки майбутніх художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти України з урахуванням суспільно-політичних, соціально-економічних, ідеологічних, естетичних і педагогічних чинників.

– *до наукового обігу введено* маловідомі архівні документи – 693 справи, із яких 276 – вперше, матеріали періодичних видань 1920–1930-х років, а також низку документів (положень, постанов, навчальних програм, планів тощо), що дало змогу визначити мету, завдання, зміст художньо-педагогічної освіти; розширити уявлення про форми й засоби підготовки художників-педагогів у вищих навчальних закладах України (1917–1991 рр.), склад викладачів; доведено факт відкриття художньо-педагогічного відділення в Харківському художньому інституті, яке здійснювало підготовку майбутніх фахівців з 1929 до 1934 рр.; сформульовано авторську дефініцію поняття «вища художньо-педагогічна освіта».

– *уточнено* сутність базових понять дослідження: «вища освіта», «художня освіта», «підготовка художника-педагога», «художник-педагог», «учитель образотворчого мистецтва». Конкретизовано ціннісні орієнтири підготовки майбутніх фахівців у художніх вищих навчальних закладах України, методи педагогічної та художньої діяльності викладачів досліджуваного періоду.

– *подальшого розвитку* набули положення щодо внеску відомих художників-педагогів ХХ століття в обґрунтування принципів, форм і методів викладання, розроблення практичних засад підготовки майбутніх фахівців на основі українських культурно-естетичних традицій (О. Богомазов, М. Бойчук, П. Голуб'ятників, М. Жук, О. Кокель, А. Комашко, С. Прохоров, Федір і Василь Кричевські, П. Холодний, М. Шапошників та ін.); педагогічні концепції відомих художників, педагогів, історичні факти, які пов'язані з їхньою діяльністю у вищих навчальних закладах.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає в тому, що його положення, результати й висновки можуть бути застосовані в процесі модернізації освітньої системи України з урахуванням стратегічних змін педагогічної освіти. Розроблено навчально-методичний комплекс щодо творчого використання досвіду підготовки майбутніх художників-педагогів у сучасних вищих навчальних закладах, який містить: програми авторських спецкурсів «Історія художньо-педагогічної освіти ХХ століття», «Теорія та практика формально-аналітичних елементів образотворчого мистецтва», монографію «Розвиток вищої художньо-педагогічної освіти в Україні у ХХ столітті (1917–

1991)», навчально-методичний посібник «Теорія і практика образотворчого мистецтва» для магістрантів педагогічних університетів. Результати дослідження можуть бути використані в процесі підготовки майбутніх художників-педагогів, для подальших наукових розробок з історії вітчизняної художньо-педагогічної освіти та проблематики професійної підготовки майбутніх фахівців, у ході налагодження інтеграційних зв'язків під час формування національної освітньої політики. Систематизовані та узагальнені положення, джерельна база, фактологічний матеріал, базовані на маловідомих архівних документах, можуть бути основою для наукових розвідок з історії вищих художніх навчальних закладів, історії педагогіки, історії України, історії мистецтва. Теоретичні положення роботи можна використовувати для оновлення змісту художньо-педагогічної підготовки вчителів; розроблення спецкурсів і спецсеминарів з теорії та історії методики національної системи художньо-педагогічної підготовки у ВНЗ України, у системі перепідготовки педагогічних кадрів, у процесі написання підручників і посібників з історії педагогіки, історії художньої освіти тощо. Матеріали дисертації адресовано викладачам історії, культурології, мистецтвознавства, історії педагогіки, слухачам курсів підготовки й перепідготовки науково-педагогічних працівників інститутів заочного та дистанційного навчання, учителям.

Отримані результати можуть бути використані для подальших наукових розробок з історії вітчизняної художньо-педагогічної освіти та проблематики професійної підготовки майбутніх фахівців, у ході модернізації комунікативних та інтеграційних зв'язків під час реформування української системи освіти, формування національної освітньої політики, у системі перепідготовки педагогічних кадрів у інститутах післядипломної освіти, а також під час написання студентами курсових, дипломних і магістерських робіт; для створення нових концепцій і наукових проектів з питань підготовки майбутніх художників-педагогів; у процесі викладання в педагогічних університетах курсів з історії педагогіки, методики образотворчого мистецтва, основ науково-педагогічних досліджень тощо.

Результати дослідження впроваджено в освітній процес Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (довідка №-95 від 07.11.2016 р.); Кіровоградського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти імені Василя Сухомлинського (довідка №-755/01-12 від 30.11.2016 р.); Миколаївського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти (довідка №-2755/16 від 16.11.2016 р.); Національної академії образотворчого мистецтва і архітектури (довідка №-903-40 від 07.11.2016 р.); Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського (довідка №-2755/16 від 24.11.2016 р.); Харківської державної академії дизайну і мистецтв (довідка від 30.05.2016 р.); Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (довідка №-01/10-926 від 16.05.2016 р.).

Особистий внесок здобувача. В опублікованій колективній монографії [3], написаній у співавторстві з В. Дучмал, Т. Несторенко та ін. автором обґрунтовані основні ідеї і положення досліджуваної проблеми, особливості організації навчального процесу у ВНЗ України, рушійних чинників, що сприяли розвитку вищої художньої освіти в Україні в ХХ столітті й забезпеченні умов щодо підготовки майбутніх художників-педагогів; у колективній монографії [4], виданій у співавторстві з І. Прокопенко (гол.) та ін. – у ретроспективному огляді історії образотворчого мистецтва й архітектури Слобожанщини, теоретичному аналізі процесу становлення художньо-педагогічної освіти, розвитку художніх осередків.

Імовірність й об'єктивність результатів дослідження забезпечено теоретико-методологічною обґрунтованістю його вихідних положень, використанням комплексу взаємопов'язаних і взаємодоповнюваних дослідницьких методів, адекватних його меті, предмету, об'єкту й завданням, об'єктивністю автора в науковій інтерпретації джерел, а також позитивними результатами впровадження навчально-методичного комплексу у вищих педагогічних навчальних закладах України.

На захист винесено:

1. Філософсько-аксіологічні детермінанти художньо-педагогічної освіти, згідно з якими зміст, форми, методи й засоби професійної підготовки майбутніх художників-педагогів на всіх етапах історичного поступу спрямовувалися на засвоєння, збереження, поширення художніх творів, формування готовності майбутніх фахівців до участі в їх творенні, зумовлювали необхідність визначення національної специфіки викладання, що полягала в кордоцентризмі, антеїзмі, свободі індивіда, прагненні до самопізнання, вивченні першоджерел народного українського мистецтва, сакральної спадщини, традицій художніх шкіл України, історії національної культури, фольклору тощо.

2. Авторську періодизацію становлення професійної підготовки майбутніх художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти України (1917–1991 рр.), відповідно до якої визначено три самостійні періоди: I період (1917–1933 рр.) – становлення національної вищої художньої школи та її вплив на підготовку художників-педагогів; II період (1934–1957 рр.) – занепад педагогічної підготовки в галузі художньої освіти в процесі становлення соцреалізму; III період (1958–1991 рр.) – відродження підготовки художньо-педагогічних кадрів у художніх і педагогічних ВНЗ України. Періодизація дає підстави розглядати художню освіту як самобутнє педагогічне явище з властивим для нього змістом, формами й методами, визначеною метою, завданнями, педагогічними принципами, особливостями підготовки майбутніх художників-педагогів, організацією освітнього процесу з урахуванням тенденцій політико-ідеологічного, соціально-економічного, культурного розвитку суспільства.

3. Перспективи творчого використання художньо-педагогічного досвіду на соціально-економічному, законодавчому, організаційно-педагогічному рівнях, інноваційних ідей учених-теоретиків і практиків названого періоду, що сприятимуть утвердженню системи художньо-педагогічної освіти в Україні, її

ідентифікації та стійкого усвідомлення своєї приналежності до певної культурно-педагогічної традиції.

Апробація результатів дослідження. Основні положення й результати дослідження було заслухано на наукових і науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних*: «Проблеми телесности в культурах восточных славян» («Zagadnienia cielesności w kulturach Słowian Wschodnich») (Краків, 2010); «Становлення і розвиток етнодизайну: український та європейський досвід» (Полтава, 2010 р.); «Освіта і доля нації» (Харків, 2011 р.); «Дизайн-освіта в Україні: сучасний стан, перспективи розвитку та євроінтеграція» (Харків, 2011 р.); «Освіта для сталого розвитку в Україні: досягнення та перспективи розвитку» за підтримки Міністерства освіти і науки України, Національної академії педагогічних наук України, Міжнародної організації «Global Action Plan» (Київ, 2012 р.); «Європейський культурно-освітній поступ: сучасні проблеми розвитку освіти», Вища школа управління та адміністрації (Ополе, Польща, 2012 р.); «Академическая наука – проблемы и достижения» (Москва, 2013 р.); 2nd International Scientific Conference «European Applied Sciences: modern approaches in scientific researches» (Stuttgart, Germany, 2013 р.); «Мистецька палітра Слобожанщини», України (Харків, 2013 р.); 2nd International Scientific Conference «Modern problem so management: economics, education, health» (Opole, Poland, 2014 р.), II Міжнародний конгрес «Етнодизайн: Європейський вектор розвитку і національний контекст», (Полтава, 2013 р.), III Міжнародний конгрес з етнодизайну: «Теоретичні засади розвитку художньо-графічних факультетів у другій половині ХХ століття» (Полтава, 2015 р.); *всеукраїнських*: «Дизайн-освіта 2010: специфіка регіонального дизайну» (Черкаси, 2010 р.); «Формула творчості: теорія і методика мистецької освіти» (Харків, 2011 р.); «Дизайнерська освіта в Україні у світовому контексті» (Харків, 2011 р.); «Психолого-педагогічне забезпечення професійної підготовки фахівців технічного, економічного та гуманітарного профілю» (Херсон, 2014 р.); *регіональних*: «Теорія і практика матеріально-художньої культури» (Харків, 2012, 2013 рр.).

Матеріали дослідження обговорено на засіданнях кафедр: теорії і методики професійної освіти та образотворчого мистецтва Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (2012–2016 р р.).

Кандидатську дисертацію «Стильова еволюція в іконописі Слобожанщини XVII – початку XIX століття» було захищено в 2005 році. Матеріали кандидатської дисертації у тексті докторської не використано.

Публікації. Основні положення й висновки дослідження висвітлено в 44 публікаціях (42 – одноосібні), серед них: 4 монографії (2 – одноосібні); 1 навчальний посібник, 17 статей у наукових фахових виданнях України, 5 статей у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз, 17 статей у збірниках матеріалів міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Структура й обсяг дисертації складається зі вступу, шести розділів і висновків до кожного з них, загальних висновків, списку використаних джерел

(1488 найменування, з них – 693 архівні документи), додатків на 123 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 660 сторінки, з них основного тексту – 404 сторінок. Дисертація містить 9 таблиць і 1 рисунок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дослідження, розкрито ступінь її розробленості; визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, охарактеризовано методи дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення; наведено дані про апробацію та впровадження результатів дослідження.

У першому розділі – **«Гене́за професійної підготовки фахівців у контексті розвитку художньої освіти в Україні: культурно-історичний аспект»** проаналізовано історіографічні джерела досліджуваної проблеми, розкрито передумови розвитку вищої художньої освіти майбутніх фахівців у ВНЗ України у ХІХ ст.

Огляд історико-педагогічної літератури, архівних джерел, стародруків довів, що внаслідок художньої реформи (1894 р.), запровадженої в Санкт-Петербурзькій академії мистецтв, у Російській імперії почали утворюватися національні художні заклади: художньо-промислові училища, приватні студії, художні школи, що зумовило потребу в педагогічних кадрах та їхній фаховій системній підготовці. У цих закладах було визначено основні аспекти змісту художньої освіти, сформовано педагогічні традиції викладання, орієнтовані на місцевий натурний матеріал, розроблено авторські методики й навчальні програми. У тогочасному українському суспільстві, на противагу офіційній ідеології, починає обстоюватися право на застосування в педагогічній практиці власних методик, що ґрунтувалися на національному мистецтві (школа М. Раєвської-Іванової, художня студія О. Мурашка та інші навчальні художні заклади). Під впливом ідей просвітництва зароджувалися нові погляди на мистецтво, аксіологічні, гуманістичні підходи до викладання дисциплін образотворчого циклу, освіта осмислювалась як цінність.

Дослідження генези підготовки майбутніх художників-педагогів зумовило вивчення значного обсягу наукових, історіографічних, педагогічних, мистецтвознавчих джерел, які умовно можна класифікувати за чотирма групами: 1) праці, матеріали періодичних видань вітчизняних науковців та культурних діячів ХІХ–початку ХХІ ст., предметом дослідження яких були історичні, культуротворчі, організаційні та методичні аспекти історії художньої освіти та підготовки майбутніх фахівців у вищих навчальних закладах України в указаних хронологічних межах (І. Врона, П. Горбенко, Г. Гринько, О. Кашуба-Вольвач, Ф. Кричевський, В. Немцова, П. Павлов, Н. Порожнякова, А. Прахов, М. Раєвська-Іванова, Є. Рєдін, Я. Ряпо, М. Скрипник, М. Сумцов, С. Томах, Є. Холостенко Ф. Шміт та ін.); 2) дисертації та автореферати, у яких представлено окремі положення щодо підготовки майбутніх фахівців у вищих художніх навчальних закладах України упродовж 1917–1991 рр. (В. Ворожбіт, О. Ковальчук, Я. Кравченко, І. Малиніна, І. Небесник, С. Нікуленко, С. Побожій,

Н. Сапак, Л. Соколюк, О. Сторчай, Р. Шмагало та ін.); 3) загальнотеоретичні праці філософського, наукознавчого, педагогічного, естетичного, культурологічного спрямування, що сприяло розгляду процесу підготовки майбутніх фахівців у ВНЗ України (С. Білокінь, С. Волков, Н. Дем'яненко, Д. Джола, М. Євтух, М. Зотін, С. Коновець, І. Лікарчук, В. Личковах, В. Луговий, С. Мельничук, М. Резніченко, М. Скрипник, О. Семенова, Г. Сотська, М. Стась, Я. Столяров, І. Туманов, М. Шатунов, В. Ястржембський та ін.); 4) документи законодавчого спрямування, в яких представлено нормативні засади становлення й розвитку вищої художньої і педагогічної освіти (документи, накази, навчальні програми тощо), опубліковані збірники документів «Культурне будівництво в Українській РСР», «Важливіші рішення Комуністичної партії і Радянського уряду 1917–1959», «Кодекс Законів про народну освіту У.С.Р.Р.», «Збірник декретів, наказів і розпоряджень Народному комісаріату освіти УСРР» та архівні джерела.

Джерелознавчу основу дослідження було вивчено з урахуванням терміну появи їх у науково-освітньому середовищі, що сприяло ґрунтовному аналізу теоретико-методичних засад підготовки майбутніх художників-педагогів у ВНЗ України (1917–1991 рр.) у контексті розвитку вищої художньої освіти, а також крізь призму оцінок представників різних історичних епох.

Виявлено, що незважаючи на те, що в різних джерелах розкриваються окремі теоретичні й методичні аспекти підготовки майбутніх фахівців у художніх навчальних закладах, проблему підготовки художників-педагогів упродовж ХХ ст. у контексті розвитку вищої художньої освіти України не було вирішено. Тому вона потребує більш детального і системного аналізу.

У другому розділі – **«підготовка майбутніх художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти України (1917–1991) як об'єкт теоретичного і методичного аналізу»** визначено теоретичні засади проблеми дослідження, охарактеризовано його поняттєво-термінологічний апарат; розкрито ціннісні орієнтири, що мали вплив на зміст освіти та організацію освітнього процесу в художніх ВНЗ у різні історичні періоди розвитку.

У розділі уточнено сутність провідних понять дослідницького пошуку: «вища освіта», «художня освіта», «підготовка художника-педагога», «художник-педагог», «учитель образотворчого мистецтва».

Обґрунтовано авторську дефініцію поняття «вища художньо-педагогічна освіта», яка в роботі розглядається як складова вищої мистецької та педагогічної освіти, визначає закономірності художньо-педагогічної діяльності, її правила, норми, принципи; характеризується бінарністю й забезпечує суб'єкта учіння оволодінням певною сукупністю академічних, педагогічних й образотворчих знань, умінь для здійснення художньої творчості, наукової і педагогічної діяльності, ретранслює художньо-культурні та образотворчі національні цінності в художньо-педагогічний процес.

Доведено, що підготовка художників-педагогів – це послідовний бінарний процес навчання й виховання особистості в системі вищої художньо-педагогічної освіти, що передбачає набуття системних знань, формування вмінь і навичок з

образотворчого мистецтва та педагогіки, розвиток естетичного смаку, професійне самовдосконалення, усвідомлення готовності до художньо-педагогічної діяльності та сформовану професійну рефлексію.

Аналіз архівних документів дозволив констатувати, що політичні настанови уряду й партії в кожному історичному періоді активно впливали на ціннісні орієнтири, які формували зміст освіти, визначали форми, методи й засоби організації освітнього процесу, авторські методика викладання образотворчих дисциплін тощо. Підготовка художників-педагогів на всіх етапах була детермінована соціально-економічними, політичними, ідеологічними, науковими, культурними чинниками, провідними орієнтирами, потребами суспільства, а також залежала від філософських поглядів на особистість в освітньому просторі. Кожен період у межах історико-соціальних процесів продукував особливі форми й методи передачі накопиченого досвіду, представляючи внесок художників, освітян у розвиток художньо-педагогічної освіти. Узагальнення досвіду діяльності художніх і педагогічних вищих навчальних закладів України дозволило виокремити й обґрунтувати *три періоди становлення професійної підготовки майбутніх художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти в 1917–1991 рр.*

З'ясовано, що ціннісні орієнтири в системі освіти нетривалого періоду правління УЦР, УНР, Гетьманату, Директорії спричинили трансформацію українського суспільства та усвідомлення необхідності впровадження ідей національного виховання, а мистецько-культурні надбання почали розглядатися як складники змісту художньо-педагогічної освіти. Формуванню цілісної стратегії розвитку освітньої галузі сприяла декларація Генерального секретаріату, що зумовила створення спеціального відділу розвитку мистецтв (1917 р.) у Генеральному Секретаріаті УЦР, проведення Першого та Другого вчительських з'їздів (1917), відкриття нових гуманітарних ВНЗ, у тому числі – Української академії мистецтв (1917 р.), Київського архітектурного інституту (1918 р.), Української академії наук (1918 р.) тощо, розвиток мережі навчальних закладів для підготовки та перепідготовки вчителів, заснування художніх курсів у педагогічних інститутах.

Із початком радянського періоду ціннісні орієнтири в художній освіті спрямовувалися до організації пролеткульту, масової художньої освіти. Провідною тенденцією освітнього процесу 1920–1930-х рр. визначено певну біфуркацію процесу підготовки майбутніх художників-педагогів, які мали опановувати не лише художні цінності, а й могли застосувати практично-утилітарні знання в школі та на виробництві.

Академічна реформа 1934 р. докорінно змінила зміст освіти й ціннісні орієнтири в художньому, педагогічному, культурному житті українців, що виявилось, передусім, у боротьбі з інакомисленням, формалізмом, появою надмірної централізації, ідеологічному і партійному контролі. Визначились негативні тенденції: офіційне руйнування попередньої художньо-педагогічної спадщини, деформація митця як творчої особистості.

Доведено, що з утвердженням соцреалізму як єдиного напрямку в радянському мистецтві, ціннісні орієнтири, зміст освіти, форми, методи й засоби навчання спрямовувалися на розуміння й розкриття студентами «художнього образу» як ідеологічної форми відображення дійсності, типового образу, що акумулював багатогранність рис та ознак конкретної епохи. Процес формування світобачення студента підпорядковувався принципам діалектико-матеріалістичного пізнання, властивого всім освітнім галузям радянського суспільства. Безапеляційні заперечення старого й пафосні спроби структурування змісту художньо-педагогічної освіти у вищих навчальних закладах України, де критерієм майстерності викладача було володіння мистецтвом пропагандиста соціально-комуністичної ідеології, формували культурний переворот у свідомості багатьох митців, педагогів. Разом із тим, незавершеність і постійне реформування художньо-педагогічної освіти призвело до стану маргінальності, латентності, механічного впровадження в систему підготовки художників-педагогів ціннісних орієнтирів, що позначилися радянським ідеологічним диктатом.

У третьому розділі – **«Період становлення української вищої художньої освіти та її вплив на підготовку художників-педагогів (1917–1933 рр.)** на підставі архівних і законодавчих документів, історико-педагогічних досліджень було визначено перший період, у якому виокремлено три етапи: I – національного спрямування художньої освіти як невід’ємної складової процесу підготовки майбутніх фахівців у період становлення української державності (1917–1919 рр.); II – переорієнтування художньо-педагогічних ідей відповідно до радянської ідеології у процесі підготовки майбутніх фахівців художнього профілю (1919–1923 рр.); III – розквіт вищої художньо-педагогічної освіти в Радянській Україні (1924–1933 рр.).

Встановлено, що *перший етап* характеризувався реорганізацією системи управління освітою, утвердженням національної ідеї, пошуками революційних методів і форм навчання, що визначило напрям у розвитку молоді держави, становлення якої відбувалося в умовах військово-політичного протистояння, національно-визвольних змагань, громадянської війни. Художня еліта, яку представляли визначні культурно-освітні діячі (М. Бойчук, Г. Нарбут, брати Кричевські та ін.), упродовж тривалого історичного періоду створювала національні надбання у власних творчих майстернях і передавала педагогічний досвід наступним поколінням, виконуючи роль носіїв художньої культури. Митцями були закладені професійні основи художньо-педагогічної освіти, які зумовили новий етап розвитку.

Доведено, що відкриття першого національного вищого навчального закладу – Української академії мистецтв (УАМ) – сприяло становленню національної вищої художньої освіти й підготовці художників для образотворчої й педагогічної діяльності. Освітній процес УАМ характеризувався руйнуванням академічних методів викладання фахових дисциплін, пошуками індивідуальних форм навчання. На вибір методик, різних підходів до проблем викладання впливала художня освіта професорів закладу, яку вони здобували у європейських

мистецьких закладах (Краків, Мюнхен, Париж, Санкт-Петербург). Упровадження в освітній процес Академії авторських майстерень становило революційний погляд щодо використання інноваційних форм викладання, що дозволяло здійснювати підготовку фахівців на засадах систематичності, послідовності, комплексності тощо. Водночас навчання в цих майстернях призводило до механічного наслідування манери вчителя, обмеження власних творчих пошуків. Організація в Академії вечірніх лекцій, підготовчих семестрів, курсів для дітей і дорослих, а також художньої школи й училища дозволяла комплексно підходити до підготовки майбутніх фахівців.

На основі аналізу архівних матеріалів з'ясовано, що на *другому етапі* (1919–1923 рр.) з початком влади більшовиків загальне керівництво освітою взяв на себе Народний комісаріат, який визначив головну лінію розвитку вищої освіти. На законодавчому рівні було затверджено мету, завдання та програму переорієнтування педагогічних ідей згідно з радянською ідеологією, а саме: Тимчасове положення «Про управління вищими навчальними закладами» (1919); «Про реформу вищої школи», «Про правила прийому до вищих учбових закладів», «Положенням про перебудову взаємовідносин між Наркомосвіти України та Наркомосвіти Росії», «Про пролеткульту», «Про використання театру, музики, живопису і кіно як засобу пропаганди», «Про деякі зміни в складі устрою державних учбових і вищих учбових закладів УСРР» (1920) тощо. Реформа вищої освіти (1920 р.) поставила перед художніми ВНЗ низку важливих завдань: підготувати універсальних художників-педагогів для різних навчальних закладів, з комуністичними ідеологічними орієнтирами, учителя-громадянина, який був би політично й педагогічно грамотним, фахівців, які б знали джерела народної творчості й застосовували ці знання в подальшій педагогічній роботі. Виявлено, що дисципліна «Малювання» стає частиною комплексних шкільних програм, упроваджено концепцію «вільного малювання» в навчанні. Виникнення інститутів народної освіти (ІНО) на початку 1920-х рр. сприяло розвитку ґрунтовної педагогічної освіти. Проте ці заклади не здійснювали підготовку власне художника-педагога, а лише вчителя соціального виховання, складовими підготовки якого були дисципліни образотворчого циклу.

Доведено, що визначальним чинником відкриття педагогічних відділень у художніх вищих навчальних закладах стала нестача професійно підготовлених учителів малювання для школи з вищої освітою, які б мали уявлення про зміст художньої освіти, педагогічні принципи навчання, методично доцільну послідовність викладання матеріалу, а також досвід емоційно-ціннісного ставлення до професійної діяльності.

Третій етап характеризувався тенденцією до експериментування, подоланням стереотипів і розвитком художньо-педагогічної освіти на засадах міждисциплінарності. До навчальних планів підготовки фахівців було введено блок педагогічних дисциплін, що дало можливість підготувати фахівця за декількома напрямками одночасно: педагог спеціальних дисциплін, учитель-комплексник для шкіл трудової семирічки, учитель професійної школи та

художнього ремесла. Радянська школа не ставила завдання сформувати в школяра професійні навички з образотворчого мистецтва. Головним чинником освітнього процесу був принцип художнього виховання, що розглядався як один із засобів формування культурної особистості, здатної сприймати художні цінності. Майбутній педагог не тільки викладав предмети образотворчого спрямування й узгоджував їх із навчальним планом за власним розумінням (кількість годин на образотворче мистецтво встановлювало керівництво в кожному шкільному закладі самостійно), а водночас займався естетичним і художнім вихованням школярів, був організатором масової роботи з дорослими й дітьми, паралельно виконуючи обов'язки художника-оформлювача.

Розвиток національної художньо-педагогічної освіти відбувався на ґрунті різноманітних художніх стилів, творчих експериментів та педагогічних пошуків, що підтверджувало реалізацію революційних ідеологем. На основі аналізу архівних документів доведено, що в Київському художньому інституті (КХІ) було вирішено питання про підготовку художників-педагогів для політосвітньої роботи. Відходячи від старих традицій академічного навчання, Інститут наближав художню освіту до реальних завдань життя. Створювалася така педагогічна система та авторські методики, які були спроможні відповідати тогочасному політичному прагненню об'єднати вищу школу з виробництвом. У Київському інституті пролетарського мистецтва (1925 р.), в Одеському (1925 р.) і Харківському художніх політехнікумах (1927–1929 рр.) відкриваються педагогічні факультети з відділеннями соціального виховання й політпросвіти. Перебудова художньо-педагогічної освіти полягала в педагогізації теоретичного блоку дисциплін, що викладався паралельно з фаховими предметами, відбулося об'єднання різних галузей мистецтва, що раніше функціонували в окремих профільних закладах. Художньо-педагогічна освіта спиралася не лише на ідеологічні, а й на наукові об'єктивні підходи до організації освітнього процесу.

Доведено, що впровадження курсу «Фортех» на художньо-педагогічному відділенні Київського художнього інституту було прогресивним у педагогічній практиці, надавало майбутнім учителям необхідні знання, уміння й навички в художньо-педагогічній діяльності, розвивало уяву, вміння аналізувати й розкладати форму на складові, допомагало в реалізації таких принципів навчання, як науковість, системність, зв'язок мистецтва з практикою, самостійність творчого мислення, міцність знань, наочність. Викладання видатними художниками-педагогами курсу «Фортех» (О. Богомазов, Ф. Кричевський, Є. Сагайдачний, І. Севера, П. Голуб'ятников, М. Козик, В. Пальмов, В. Татлін та ін.) сприяло оволодінню студентами образотворчих прийомів, засобів, технік, ознайомленню з найновішими науковими досягненнями в галузі художньо-педагогічної теорії та тенденціями розвитку сучасної світової художньо-педагогічної практики.

Уперше до наукового обігу введено той факт, що в 1926–1927 рр. Харківський художній технікум був реорганізований у Політехнікум, а це дало можливість порушити питання про відкриття педагогічного відділення. Після

реорганізації Політехнікуму в Інститут на живописному факультеті було відкрито художньо-педагогічне відділення (1929). Аналіз архівних документів засвідчив, що взірцем стали програми Одеського політехнікуму, де вже кілька років існував педагогічний відділ. Згідно з навчальним планом курс лекцій на педагогічному відділенні, як і в Одеському ВНЗ, складався з 3 блоків: дисципліни загального спрямування; дисципліни, що забезпечують здобуття фаху; фахові дисципліни, що були розподілені на педагогічні і художні. Цей період відзначений пошуками ефективних методик навчання, зміною організації навчального процесу, а саме: ліквідацією індивідуальних майстерень і введенням розподілу майстерень за дисциплінами й техніками; скасуванням залікової системи, введенням методу обліку знань студентів із теоретичних дисциплін, організацією виставок семестрових і дипломних робіт з подальшим оглядом науково-мистецької літератури. Зарахування абітурієнтів до ВНЗ відбувалося за соціально-ідеологічною ознакою, а не за рівнем художньої підготовки. Професійна підготовка майбутніх учителів спрямовувалася на формування інтелектуальних, творчо-дієвих, мотиваційних, естетичних, професійних якостей особистості, здатної до наукового мислення та практичної діяльності.

Визначено, що на цьому етапі було ліквідовано навчання в майстернях, уведено колективне викладання педагогами фахових дисциплін з основних курсів, скасовано залікову систему й запроваджено активний метод обліку знань студентів через організацію «студентських виставок». На спільних з'їздах і конференціях (Харків, 1924 р., 1926 р., 1933 р.) обговорювалися можливості збільшення випуску художників-педагогів, вирішувалися проблеми щодо якості художньо-педагогічної підготовки фахівців, висвітлювалися питання перспектив підвищення ефективності методик викладання. З 1932 р. у ВНЗ відкриваються науково-дослідні кафедри, на яких здійснювали підготовку майбутніх викладачів для ВНЗ, а також розроблялися методологічні, організаційні та педагогічні засади поліпшення їхньої підготовки.

У четвертому розділі – **«Період занепаду педагогічної підготовки в галузі художньої освіти у контексті становлення соцреалізму (1934–1957 рр.)»** визначено два етапи: з'ясовано, що *на першому етапі* реорганізації та уніфікації вищої художньо-педагогічної освіти (1934–1940 рр.) відбувалося зростання культурної самоідентифікації українців, а це становило безпосередню загрозу для тоталітарної держави. З'являється низка урядових постанов («Про перебудову літературно-художніх організацій» (1932 р.), «Про роботу вищих навчальних закладів і про керівництво вищою школою» (1936 р.) та ін.), що свідчили про централізацію союзного керівництва, яке намагалося зламати національні засади освіти і мистецтва. Унаслідок всесоюзної уніфікації і стандартизації у вищій освіті з 1934 р. було здійснено реформу художньої освіти, яка полягала у зміні освітнього процесу і впровадженні єдиної програми Всеросійської академії мистецтв, навчальних планів, обсягу годин, методик навчання, застосовувалася чітка структура й організація освітнього процесу для радянських республік. Структура навчального процесу визначалася загальнотеоретичною,

загальноспеціальною підготовкою і на останніх курсах – підготовкою з конкретної спеціальності, впроваджено курси за вибором. Для підготовки фахівців характерним було впровадження варіативних навчально-практичних завдань для засвоєння художнього матеріалу, активізація самостійної роботи, пізнавальної діяльності, застосування творчого, аналітичного, дослідницького підходів до навчання. Через відсутність художньо-педагогічних відділень підготовка майбутніх викладачів відбувалася в аспірантурі та на науково-дослідних кафедрах, де здійснювалося формування практичних умінь викладання образотворчих дисциплін. Цей етап є найбільш трагічним і маловивченим в історії вищої школи України, а особливо в художньо-педагогічній. Головна увага союзного керівництва зосереджувалася на уніфікованій організації освітнього процесу, внаслідок чого були знищені не тільки оригінальні методики, а й навчальні заклади, що затримувало розвиток освіти й завдало збиток національній культурі. В УРСР з 1934 до 1938 рр. функціонував єдиний вищий заклад – Всеукраїнський художній інститут у м. Києві, у якому існували науково-дослідні кафедри, аспірантура, що було пов'язано з підготовкою викладачів, які мали володіти вміннями і навичками реалістичного зображення дійсності, усвідомлювати сутність мистецтва з позиції соцреалізму. Підготовка художників-педагогів здійснювалася на основі поєднання як практичних фахових умінь, так і наукових знань. Проте надмірна централізація освітнього процесу з боку союзного керівництва та відсутність матеріально-технічної підтримки негативно позначилися на подальшому розвитку художньо-педагогічної освіти. Сталінізм, упроваджуючи ідею денационалізації, нищив українську інтелігенцію й фахівців, які не підтримували авантюричних проектів комуністичного режиму, на тривалий час замовчуючи відомості про видатних художників-педагогів та їхні надбання. Монопольний диктат соціалістичної бюрократії призвів до морального занепаду духовної культури в усіх її формах і як наслідок – до фізичного й духовного знищення представників національної інтелігенції.

Другий етап (1941–1957 рр.) охарактеризувався збереженням художньо-педагогічного і методичного досвіду в умовах військової окупації та післявоєнної розбудови суспільства. Попри ідеологічний тиск, несприятливі воєнні умови підготовка фахівців характеризувалася наданням системного бачення природи, діяльнісним та особистісно-орієнтованим підходами до виконання творчої роботи. Водночас формування якості художньої освіти досягалось завдяки педагогічним умовам (доцільний добір виразних, емоційно привабливих навчальних постановок, використання варіативних навчально-пізнавальних завдань для засвоєння образотворчих умінь і навичок, спрямованих на активізацію самостійної роботи, переважно творчого, аналітично-дослідницького характеру). В освітньому процесі застосовувався відповідний комплекс методів: пояснення, обговорення, дискусії, показ, демонстрація педагогом аналогів художніх творів для кращої ілюстрації поставленого завдання. На підставі аналізу архівних джерел визначено, що викладачі навчали студентів за допомогою образотворчих засобів досягнення поставлених завдань – емоційної виразності твору й художнього

образу. З педагогічної точки зору наставництво викладачів мало особливе виховне значення й сприяло утвердженню авторитету та цілепокладанню.

Студіювання архівних матеріалів дало змогу констатувати: в післявоєнний період керівні органи народної освіти, директори шкіл зауважували, що загальна кваліфікація випускників художніх інститутів була високою, проте їхня педагогічна майстерність була значно нижчою порівняно з випускниками середніх педагогічних закладів. Незважаючи на вищу спеціальну освіту, рівень методичної підготовки студентів ВНЗ був недостатнім для безпосереднього викладання художніх дисциплін, організації й проведення позакласної та позашкільної роботи. Упровадження дисципліни «Образотворче мистецтво» в шкільний процес сприяло відкриттю педагогічних факультетів у художніх закладах, зумовило порушення питання щодо розроблення додаткових спецкурсів з педагогіки, історії педагогіки, психології, методики викладання тощо.

У п'ятому розділі – **«Період відродження підготовки художньо-педагогічних кадрів у художніх і педагогічних ВНЗ України (1958–1991 рр.)»** окреслено особливості активізації професійної підготовки художників-педагогів у вищих художніх навчальних закладах України.

Доведено, що особливістю розвитку художньої освіти було направлення значної кількості випускників художніх ВНЗ до загальноосвітніх, спеціалізованих шкіл, училищ тощо. Проте, досконало володіючи засобами образотворчої техніки, студенти педагогічно не були підготовлені. У процесі організації занять у вищій школі не існувало органічного взаємозв'язку між художньою й педагогічною підготовкою. Потреба в підготовлених художньо-педагогічних кадрах із вищою освітою постійно зростала. Суспільство вимагало від майбутнього педагога не лише високого ідейно-політичного рівня, а й професійної майстерності, розвинутого смаку, культури, глибоких фахових знань, розвитку візуального мислення, уміння уникати формалізму й шаблонності під час викладання матеріалу, обізнаності в специфіці дитячого малюнка, психології творчості, здатності до зміни традиційних підходів до викладання.

Випуск художників-педагогів із художніх ВНЗ вирішував проблему частково. Лише відкриття художньо-графічних факультетів на базі педагогічних інститутів на початку 60-х років ХХ ст. мало позитивні результати. Інтеграція педагогічної й художньої освіти сприяла оновленню змісту, методів, форм, методик викладання фахових дисциплін. На цих факультетах почали підготовку дипломованих учителів з креслення та малювання, які органічно поєднували риси вчителя, художника та організатора освітнього процесу.

Першим педагогічним закладом в Україні, в якому було відкрито художньо-графічний факультет із підготовки вчителів креслення, малювання і праці став Одеський державний педагогічний інститут імені К. Д. Ушинського (1965). Методична робота в закладі була спрямована на посилення професійної підготовки студентів – озброєння майбутніх учителів необхідними практичними знаннями, професійними вміннями і навичками в галузі образотворчого мистецтва для викладання в середній школі.

Поступово художньо-графічні факультети відкриваються в Криворізькому педагогічному інституті (1979 р.), Івано-Франківському педагогічному інституті (1981 р.), Полтавському державному педагогічному інституті імені В. Г. Короленка (1981 р.), Харківському державному педагогічному інституті імені Г. С. Сковороди (1983 р.), Кам'янець-Подільському педагогічному інституті (1986 р.), Кіровоградському педагогічному інституті імені О. Пушкіна (1988 р.), Тернопільському державному педагогічному інституті імені Володимира Гнатюка (1989 р.). У цей час починається розроблення довгострокових програм перетворення педагогічних ВНЗ на центри освіти, науки і культури. Держава сприяла забезпеченню якості професійної підготовки вчителів, піднесенню ролі кафедр як основної ланки ВНЗ, систематичному покращенню роботи зі студентами, особливо з тими, які мали педагогічне покликання. Науково-теоретичне узагальнення досвіду художньо-педагогічної освіти знайшло свій вияв у виданні науково-методичних публікацій, посібників, підручників. У роботі зі студентами активно застосовувався комплексний підхід, згідно з яким було враховано теоретичні, експериментальні, психологічні та соціологічні аспекти навчання. Спостерігається тенденція відродження професіоналізації змісту підготовки фахівців. У зв'язку з цим утворюються навчально-методичні комплекси, спрямовані на забезпечення єдності фундаментальної, фахової та психолого-педагогічної підготовки.

Навчання як за змістом, так і за науково-технічним рівнем, відповідало сучасним вимогам життя, техніки і культури, поєднувалось із суспільно корисною працею. Надавалася всебічна допомога в організації кафедр методики образотворчого мистецтва, що визначали єдність навчального, наукового та виховного процесу, здійснювався пошук найбільш ефективних форм зв'язку фахових дисциплін образотворчого спрямування з діяльністю майбутнього вчителя. Систематичне оновлення й удосконалення навчальних планів і програм на основі підвищення значення низки образотворчих дисциплін у теоретичній і практичній підготовці вчительських кадрів більш повно відображувало досягнення передового художнього досвіду. Обов'язковою формою підготовки вчителів стала педагогічна практика в загальноосвітніх закладах, стажування випускників педагогічних ВНЗ.

У шостому розділі – **«Перспективи розвитку вищої художньо-педагогічної освіти в Україні»** доведено, що актуальними для оновлення змісту, методів і форм професійної підготовки художників-педагогів в сучасних ВНЗ є ідеї митців, освітян, художників, які заклали професійні основи розвитку вищої художньої освіти в Україні: розвиток мотивації, збільшення арсеналу засобів пізнавальної діяльності (М. Бойчук, В. Кричевський, Н. Кравцова-Кюхлер та ін.); розвиток мислення, інтуїції і розумових здібностей студентів (О. Богомазов, П. Голуб'ятників, Г. Нарбут, І. Падалка та ін.); формування творчих можливостей особистості (Ф. Кричевський, О. Кокель, М. Федоров, М. Прохоров та ін.); індивідуалізація і диференціація навчання, розвиток самостійності (В. Єрмілов, М. Шаронов, О. Шовкуненка та ін.); варіативність і поліспрямованість

навчального процесу (М. Жук, К. Малевич, В. Пальмов, В. Татлін, Л. Чуп'ятов та ін.); застосування психолого-педагогічних умов у процесі навчання художньої діяльності (П. Волокідін, О. Хвостенко-Хвостов, В. Мюллер та ін.).

З'ясовано, що в контексті розвитку вищої художньо-педагогічної освіти в сучасних умовах слід сконцентрувати увагу на такому досвіді роботи художників-педагогів, як забезпечення умов для засвоєння студентами національних мистецьких надбань і створення на їх основі власного інтелектуального продукту; формування засобами мистецтва загальнолюдських і професійних ціннісних орієнтирів, почуття національної єдності; активізація потреби художників-педагогів до самостійного набуття практико-орієнтованих знань, вольових характеристик і творчо-стимулювального спрямування; уведення практики вивчення основ теорії творчості, дисципліни чи спецкурсу з психології дитячого малюнка; систематичний і цілеспрямований розвиток візуального та естетичного сприймання на основі вивчення як європейських, так і національних мистецьких надбань; застосування «музейної педагогіки» як одного з важливих засобів освітнього процесу; проведення річної педагогічної практики в навчальних закладах для майбутніх художників-педагогів, що має передувати написанню дипломної роботи, для набуття необхідних професійних знань; поновлення шестирічної підготовки художників-педагогів, яка була ефективною на початку ХХ ст.; збільшення кількості годин на опанування історико-теоретичного мистецтвознавчого матеріалу для подальшого ґрунтовного викладання майбутніми викладачами шкільних курсів «Образотворче мистецтво» та «Художня культура».

Аналіз розвитку вищої художньо-педагогічної освіти дозволив зробити висновок, що окремі теоретично обґрунтовані й практично підтверджені ідеї попередніх років знайшли своє втілення в сучасній діяльності вищої школи. До них належать: упровадження кваліфікаційних іспитів, тестів, конкурсів вакансій для викладачів, уведення диференційованої форми оцінювання успішності, реорганізація навчальної роботи ВНЗ за галузевою ознакою, курси за вибором.

Важливим є застосовування принципу поліхудожньої підготовки майбутніх художників-педагогів, що реалізується шляхом інтеграції різних видів мистецтва і є ефективним чинником в активізації творчого розвитку особистості. Професійна підготовка майбутніх учителів у вищих навчальних закладах має ґрунтуватися як на загальній психолого-педагогічній основі, так і на усвідомленому набутті образотворчої майстерності, умінь і навичок щодо творчої самореалізації.

Перспективними векторами розвитку вищої художньо-педагогічної освіти мають стати гуманізація, національна спрямованість, доступність і відкритість художньо-педагогічної освіти, індивідуальна діяльність, застосування креативних методів і форм навчання, комунікативність, інтеграційність. Розвиток творчих здібностей педагога та опанування ним методики викладання образотворчого мистецтва сприяє ефективній професійно-педагогічній діяльності, зорієнтованій на отримання позитивного кінцевого результату. Прогностичні аспекти було визначено на трьох основних рівнях: 1) соціально-економічному (підвищення

соціального статусу художника-педагога, залучення додаткових джерел фінансування для активізації науково-дослідної роботи, створення сприятливих умов для кар'єрного зростання, поширення державних програм із розвитку регіональних художньо-педагогічних центрів, відкриття благодійних фондів для підтримки обдарованої молоді, розширення системи заохочення як матеріального (гранти, стипендії), так і нематеріального (почесні звання, нагороди, реклама професійної діяльності в засобах масової інформації тощо); 2) законодавчому (розробка юридичного забезпечення художньо-педагогічної освіти, ефективної співпраці з освітніми інституціями, художніми осередками, педагогічними товариствами, більш активного впровадження в освітній процес естетичної складової, виходу на міжнародний освітній простір, формування ставлення до художньо-педагогічної освіти як до особливо значущої сфери культурної діяльності людини, її еталонності тощо); 3) організаційно-педагогічному (реформування та узгодження художньо-педагогічної освіти з вектором державотворення в нових соціальних та культурних умовах, упровадження інноваційності, якості надання освітніх послуг, підготовки та перепідготовки вчителів образотворчого мистецтва, формування в них стійкої професійної спрямованості; удосконалення навчальних планів, програм, зорієнтованих на саморозвиток, самовдосконалення художньо-педагогічної діяльності тощо).

Прогнозуючи прогресивні шляхи розвитку вищої художньо-педагогічної освіти, можемо визначити такі сучасні тенденції, як модернізація, універсалізація, мобільність і соціалізація в системі підготовки майбутніх художників-педагогів, що ґрунтується на компетентнісному підході та вдосконаленні нормативно-правової бази українських ВНЗ згідно з європейськими стандартами. Одним із провідних завдань держави має стати пріоритетність художньої освіти як необхідної умови зростання людського капіталу. Визначено, що баланс між фундаментальними й прикладними знаннями, системність, співвідношення елементів творчої та репродуктивної діяльності, послідовність у навчанні, рух від простого до складного, креативність індивідуальний підхід, особистий приклад і майстерність педагога-художника є основними професійними засадами вдосконалення професійної підготовки майбутніх художників-педагогів у сучасних вищих навчальних закладах, що підтверджено історичним досвідом становлення вищої художньої освіти.

ВИСНОВКИ

Результати проведеного дослідження підтвердили наукову об'єктивність вибраної теми, засвідчили вирішення поставлених завдань і дали підстави для таких **висновків**:

1. Здійснено історико-педагогічний аналіз генези дослідження проблеми підготовки художників-педагогів у вищих навчальних закладах України (1917–1991 рр.). Бібліографічний аналіз літератури з проблеми дослідження дає підстави стверджувати, що конкретний матеріал з теоретичних і методичних проблем підготовки майбутніх художників-педагогів у контексті розвитку вищої освіти в

Україні (1917–1991 рр.) недостатньо досліджений. За проблематикою дослідження виокремлено такі групи: вивчення розвитку художньої освіти й підготовки художників різної кваліфікації (О. Голубець, О. Волинська, О. Ковальчук, В. Немцова, С. Нікуленко, Н. Сапак, Р. Шмагало та ін.); біографічний аналіз творчої діяльності окремих постатей художників-педагогів (С. Білокінь, О. Кашуба-Вольвач, Я. Кравченко, Л. Соколюк та ін.); теоретичні аспекти підготовки фахівців у галузі художньої освіти, організації освітнього процесу у ВНЗ (О. Богомазов, І. Врона, В. Кричевський, К. Малевич, В. Січинський, П. Холодний, Ф. Шміт та ін.); характеристика організаційної діяльності вищих навчальних закладів (І. Важинський, С. Волков, Г. Святненко, О. Сторчай та ін.); історія вітчизняної педагогічної освіти (Н. Дем'яненко, М. Зотін, О. Лавріненко, І. Лікарчук, В. Липинський та ін.); питання підготовки вчителів образотворчого мистецтва у ВНЗ України (С. Коновець, О. Семенова, Г. Сотська, М. Стась, І. Туманов та ін.). Значний вплив на становлення професійної підготовки художників-педагогів у контексті розвитку вищої освіти на початку ХХ ст. мали наукові праці сучасників (Ю. Лащука, А. Комашки, Я. Полфіорова, Ф. Шміта та ін.), що маловідомі широкому колу вчених.

Аналіз суспільно-політичної, культурно-мистецької, науково-педагогічної думки з проблеми дослідницького пошуку дав можливість простежити еволюцію становлення професійної підготовки майбутніх художників – від піднесення до занепаду, від руйнації до нового відродження. Упродовж ХХ ст. вища художня освіта зазнавала радикальних змін: від академізму на початку ХХ ст. – до впровадження ідей пролеткульту, творчого сприйняття абстрактних символів, формально-технічних художніх експериментів, креативного мислення, навчання ідеям-концепціям, проектного мислення в 1920-х рр.; від ідей політехнічного спрямування художньої освіти у 1930-х рр. – до його нехтування в післявоєнні роки; від уніфікації навчальних планів і програм у 1960–1980-х рр. – до варіативності цих документів на кінець ХХ ст., від упровадження в 1934 р. єдиного творчого методу соцреалізму – до використання в художній творчості ідей постмодернізму наприкінці ХХ ст. Вивчення історіографії дає підстави стверджувати, що вищі художні навчальні заклади відігравали значну роль у розвитку художньо-педагогічної освіти, ставали освітніми й культурними центрами (Київ, Одеса, Харків) із власними методиками викладання, принципами організації освітнього процесу, підходами, які сприяли якісній підготовці художників-педагогів.

Водночас аналіз джерельної бази засвідчив, що підготовлена дисертація є першим цілісним дослідженням процесів становлення, формування й розвитку вищої художньо-педагогічної освіти, що розглядається як важливе явище в педагогічній науці й практиці.

2. Охарактеризовано культурно-історичні передумови підготовки майбутніх художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти України (1917–1991 рр.). З'ясовано, що соціально-економічні й політичні зрушення, освітня (1863–1864 рр.) й художня реформи (1894 р.) сприяли утворенню

регіональних художніх центрів з освітніми установами та підвищенню статусу університетської освіти. Зміст підготовки фахівців у художніх закладах визначався програмою Петербурзької академії мистецтв, зорієнтованої на виховання естетичної і професійної культури майбутніх фахівців. Водночас сформувалися передумови, пов'язані з національно-культурним відродженням в Україні, посиленням ідей просвітництва, зародженням нового погляду на мистецтво з урахуванням етнонаціональних традицій, спрямованістю на формування художньо-педагогічного мислення українського педагога, що базувалося на ідеї духовного розвитку; домінуванням народних художніх традицій у навчальних закладах. Уперше було запроваджено поєднання теоретичної і практичної підготовки, основ комбінаторики, відповідність програм різним курсам і дисциплінам (школа М. Раєвської-Іванової), застосування принципу послідовності в накопиченні знань, натурні студії (школа М. Мурашка), міждисциплінарні зв'язки, впровадження до освітнього процесу методики викладання образотворчих дисциплін (Одеське художнє училище). Художні заклади готували не тільки фахівців із художніх ремесел, а й художників-педагогів для роботи в гімназіях. Проте створення мережі середніх художніх закладів не вирішувало соціальної потреби у фахівцях з вищою освітою, яких готували виключно в Петербурзькій академії мистецтв. Ці чинники вплинули на формування поглядів освітян, освітню політику держави щодо необхідності якісної і кількісної підготовки художників-педагогів в Україні.

3. Розроблено авторську періодизацію, визначено й охарактеризовано історичні періоди та етапи підготовки майбутніх художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти України 1917–1991 рр. з урахуванням головних соціально-політичних, культурно-освітніх чинників різних періодів, досягнень окремих художніх навчальних закладів, здобутків художників, освітян, що впливало на проведення освітніх реформ у вибраних хронологічних і територіальних межах.

Перший період визначено як зародження професійної підготовки художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти (1917–1933 рр.), яке здійснювалося поетапно: I – етап національної спрямованості художньої освіти у контексті становлення української державності (1917–1919 рр.); II – етап переорієнтування художньо-педагогічних ідей відповідно до радянської ідеології у процесі підготовки майбутніх художників-педагогів (1919–1923 рр.); III – етап розквіт вищої художньо-педагогічної освіти в Радянській Україні (1924–1933 рр.).

На першому етапі формувалась вітчизняна стратегія підготовки фахівців, розвиток національної вищої художньої освіти ґрунтувався на традиціях українського мистецтва, організації індивідуальних майстерень, комплексної системи фахової підготовки фахівця, самотності авторських методик викладачів, упровадженні в життя ідей колективної праці.

На другому етапі після реформи вищої школи (1920 р.) у Радянській Україні утвердилася система професійної підготовки фахівців, що розвивалася за

галузевим принципом. Організація освітнього процесу відзначалася руйнуванням академічного методу викладання художніх дисциплін, пошуками революційних методів і форм навчання, які були спрямовані на підготовку нової генерації вчителів. Паралельно з художніми ВНЗ, у яких готували фахівців, здатних виявити себе як у мистецтві, так і в педагогічній діяльності, відкриваються Інститути народної освіти, в яких приділяють особливу увагу підготовці майбутніх учителів соціального виховання. На цьому етапі формувався педагог із радянськими ідеологічними орієнтирами, вчитель-громадянин політично й педагогічно грамотний. Підготовка художників-педагогів спрямовувалася на розвиток творчої індивідуальності, відходу від шаблонності на основі принципу синестезії. Пізнавально-практична спрямованість освітніх процесів характеризувалася різноманітністю форм проведення занять, що проводилися не лише в майстернях інституту, а на різноманітних художніх об'єктах, у музеях тощо.

Третій етап характеризується формуванням у провідних художніх інститутах Києва, Одеси, Харкова мережі художньо-педагогічних відділень, що було пов'язано з активним розвитком української культури й мистецтва, підвищенням рівня національної свідомості, уваги державних органів до викладання образотворчого мистецтва в школі й обов'язкового вивчення народного мистецтва як невід'ємної складової національної культури. Рушійним чинником відкриття педагогічних відділень був недостатній якісний і кількісний склад художників-педагогів для різних навчальних закладів.

На підставі вивчення архівних джерел уперше доведено факт відкриття педагогічного відділення в Харківському художньому інституті в 1929–1930 н.р.

Другий період (1934–1957 рр.) характеризувався занепадом професійної підготовки в галузі художньої освіти в контексті становлення соцреалізму, що підтверджено виокремленням таких етапів: I – реорганізація та уніфікація вищої художньо-педагогічної освіти (1934–1940 рр.); II етап – збереження національних методико-педагогічних традицій художніх ВНЗ (1941–1957 рр.).

Доведено, що на підставі низки урядових постанов союзне керівництво намагалось знищити національні засади освіти й мистецтва через наступ російської комуністичної «еліти» на вищі посади в українських ВНЗ. Уніфікація української вищої освіти до російської позначена трагічними, сповненими суперечностей подіями, посиленням ідеологічного тиску тоталітарної держави. Унаслідок академічної художньої реформи 1934 р. були започатковані єдині вимоги до підготовки фахівців, що базувалися на утвердженні академічних художніх традицій як необхідних засад для оволодіння професійними вміннями. В освітній процес упроваджувалася уніфіковані програми дисциплін художньо-естетичного спрямування, що уклалися виключно Всеросійською академією мистецтв; колишнє розмаїття авторських методик було знищено. Стандартизація освітнього процесу впливала на переосмислення суті та специфіки професійної підготовки художника-педагога, упроваджувалася нова освітня система навчання – колективне викладання художниками-педагогами фахових курсів.

На другому етапі другого періоду (1941–1957 рр.) головним завданням було відновлення мережі художніх інститутів у Києві та Харкові, збереження науково-дослідного спрямування кафедр, упровадження дидактичних принципів навчання (науковості, індивідуалізації, наочності тощо), а також збереження художньо-педагогічного й методичного досвіду в умовах військової окупації. Констатовано, що єдиним закладом на території окупованої України, викладачі якого спрямовували художню підготовку на студійно-виробничу роботу й змогли не лише адаптувати освітній процес до воєнного часу, а й зберегти цінні методичні напрацювання, розроблені педагогами в довоєнний період, став Харківський художній інститут.

Третій період характеризується відродженням підготовки художньо-педагогічних кадрів у художніх і педагогічних ВНЗ України (1958–1991 рр.) відповідно до визначених етапів: I – активізація педагогічного спрямування в художніх ВНЗ України (1958–1964 рр.); II – утворення й розвиток художньо-графічних факультетів у педагогічних інститутах України (1965–1991 рр.).

Визначено, що активізація професійної підготовки художників-педагогів у художніх ВНЗ України (1958–1964 рр.) відбувалася завдяки розширенню культурно-освітньої сфери, впровадженню в життя низки урядових реформ («Всесоюзної реформи загальноосвітньої школи» (1958), Законів «Про зміцнення зв'язків школи з життям та про подальший розвиток системи народної освіти СРСР», «Про відкриття музично-педагогічних і художньо-педагогічних факультетів у вузах мистецтв УРСР» (1958) та ін.), унаслідок яких було оновлено зміст підготовки фахівців, упроваджувались нові форми й методи, змінилися концептуальні засади підготовки вчителів.

Упровадження дисципліни «Образотворче мистецтво» у шкільне навчання визначило особливості оптимізації освітнього процесу у ВНЗ, специфіку зміни загальної мети підготовки вчителя з утвердженням ідеалів гуманізму, ідеї свободи творчості. Ухвалення «Положення про методичну роботу» (1964) сприяло розвитку навчально-методичного забезпечення процесу підготовки майбутніх художників-педагогів. Значна увага зверталася на застосування комплексного підходу до навчання, в якому було поєднано теоретичні та практичні аспекти. На відміну від інших періодів, професійна підготовка студентів спрямовувалась на формування їх як художників-професіоналів, які володіють знаннями з образотворчого мистецтва, педагогіки, психології дитячої творчості, виявляють індивідуальність, мають розвинутий смак, сформовану педагогічну позицію.

Доведено, що на другому етапі (1965–1991 рр.) сформувалася розгалужена мережа художньо-графічних факультетів у педагогічних ВНЗ, де готували дипломованих учителів із креслення та малювання, які поєднували риси вчителя, художника та організатора освітнього процесу. Особливістю цього етапу було підвищення фахової майстерності викладача з максимальним застосуванням у навчальному процесі технічних засобів.

4. Обґрунтовано теоретико-методичні засади підготовки майбутніх художників-педагогів у контексті історичного розвитку вищої художньої освіти

1917–1991 рр., що передбачало взаємозв'язок педагогіки й образотворчого мистецтва. Вивчення ретроспективи розвитку вищої художньої освіти упродовж ХХ ст. дає підстави стверджувати, що методологічні пошуки в образотворчому просторі сприяли формуванню художньо-педагогічної освіти, зі специфічною організації освітнього процесу, структурою, змістом, ціннісними орієнтирами, сконцентрованими в навчальних програмах і планах, творчими методами та принципами підготовки майбутніх фахівців з метою формування їхньої образотворчої культури та педагогічної компетентності. Положення системного підходу дали змогу визначити авторську дефініцію поняття «вища художньо-педагогічна освіта», уточнити сутність терміносполук «вища освіта», «художня освіта», «підготовка художника-педагога», «художньо-педагогічна освіта», «художник-педагог», «учитель образотворчого мистецтва».

У процесі дослідження виокремлено сутність підготовки художників-педагогів у вищих навчальних закладах України (1917–1991 рр.), що полягає у набутті системних знань і наступності щодо передачі їх майбутнім поколінням, формуванні вмінь і навичок з образотворчого мистецтва та педагогіки, розвитку естетичного смаку, професійного самовдосконалення, усвідомлення готовності до художньо-педагогічної діяльності та сформовану професійну рефлексію.

Доведено, що ціннісні орієнтири вищої художньої освіти з огляду на політичні, історико-соціальні, культурні чинники змінювалися відповідно до державної політики, ідеологічних настанов партійного керівництва й відбивали соціокультурний стан ідеології освіти відповідно до кожного періоду. У вищій художній освіті кристалізувалися ціннісні орієнтири, які відображали попит суспільства на підготовку фахівців.

Вища художньо-педагогічна освіта пройшла шлях від відродження української ідеї, запровадження поліхудожніх методів навчання, спрямування до професійної та політехнічної освіти до повної реорганізації, стандартизації, деукраїнізації, упровадження єдиного методу відображення дійсності (соцреалізму), повного її занепаду та оновлення на засадах національної культури, застосування новітніх системних педагогічних дій, що спричинили зміну мистецьких, духовних орієнтирів. На кінець ХХ ст. остаточно сформувалася система підготовки художньо-педагогічних кадрів, що була означена активними пошуками вдосконалення процесу підготовки художника-педагога, який, окрім педагогічної майстерності, знань із психології дитячої творчості, мав володіти художньо-образним мисленням, високою мистецькою культурою.

Визначено, що ідеї кордоцентризму, антеїзму, софійності, гуманізму, властиві українській педагогічній думці, втілювалися у філософсько-педагогічних ідеях С. Русової, К. Ушинського, В. Сухомлинського, І. Зязюна, в образотворчій стилістиці та педагогічних підходах Г. Нарбута, М. Бойчука, В. Кричевського, О. Богомазова, К. Малевича та ін. Філософія українського мистецтва, спираючись на ідею «Sacrum», на сакральні сигнатури національної образотворчості, сформувала власне розуміння мистецьких і художньо-педагогічних концепцій. Філософський вимір художньо-педагогічної освіти з кінця ХХ ст. звертається до

синтезу художньої творчості, етнокультури, осмислення національних мистецьких і педагогічних смислів.

5. Розкрито зміст вищої художньо-педагогічної освіти, форми, методи й засоби підготовки художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти на основі ретроспективного аналізу. Так, у *першому періоді* (1917–1933) на першому етапі (1917–1919 рр.) зміст підготовки художників-педагогів визначався ідеєю утвердження у свідомості кожного майбутнього вчителя українських цінностей, ідеалів, культурних традицій, норм моральної поведінки, етнічної мовної єдності і формувався на основі навчальних програм Української академії мистецтв. На другому етапі (1919–1923 рр.) зміст підготовки фахівців був детермінований ідеологічними, морально-ціннісними й економічними чинниками розвитку комуністичного суспільства. Змінювалися форми й методи навчання з орієнтацією на професійно-виробниче. Індивідуальна форма навчання студентів у майстернях педагогів поступається колективно-груповій, бригадній. На третьому етапі (1924–1933 рр.) зміст вищої художньо-педагогічної освіти ґрунтувався на діалектико-матеріалістичному світогляді, що реалізовувався в процесі вивчення дисциплін: марксистсько-ленінської педагогіки, історії педагогіки. Була здійснена перша спроба запровадити стандарт змісту вищої художньо-педагогічної освіти, що забезпечував зв'язок змісту навчання з практикою, професійне оволодіння образотворчою грамотою, знаннями з теорії та історії образотворчого мистецтва, основ оформлювально-агітаційної роботи, психологією дитячої творчості тощо. Змінюються форми навчання – колективно-групове реорганізується в колективне викладання педагогами за курсами, що збереглося до сьогодні.

Упродовж *другого періоду* (1934–1957 рр.) на першому етапі (1934–1940 рр.) зміст художньо-педагогічної освіти регламентувався положеннями художньої реформи 1934 р. (вивчення природи на засадах академізму, послідовне ускладнення вправ, використання відповідних художніх методів викладання, таких, як образотворчий, об'ємно-просторовий, натуралістичного відображення реальної дійсності тощо). Упровадження типового статуту у вищих навчальних закладах визначало зміст навчальних планів, програм, які забезпечували загальнотеоретичну, фахову, практичну підготовку. Затверджуються такі форми підготовки, як лекції, практичні заняття, що відбувалися в майстернях, кабінетах, лабораторіях, виробнича практика, організована під керівництвом спеціально призначених кафедрою керівників. У художніх ВНЗ утверджується практика залишати на викладацьку роботу студентів, які успішно захистили дипломну роботу.

На другому етапі (1941–1957 рр.) зміст художньо-педагогічної освіти наповнюється взаємодією і взаємопроникненням національних культур Радянського Союзу, що сприяло збагаченню методичних прийомів, застосуванню методу особистих асоціацій, аналогій, порівнянь тощо. Дидактичні принципи навчання (науковість, зв'язок навчання з життям, наочність тощо) допомагали формувати в студентів системне бачення природи, застосовувати діяльнісний та особистісно-орієнтований підходи до майбутнього фаху. Активно

використовувався комплекс методів: пояснення, обговорення, демонстрація педагогом аналогів художніх творів для кращого розуміння поставленого завдання тощо.

Протягом *третього періоду* на першому етапі (1958–1964) зміст освіти спрямовувався на формування в студентів високого рівня образотворчих й педагогічних умінь, навичок створення нового художнього продукту, авторської інтерпретації відомих художніх промислів, методики викладання художніх дисциплін, набуття майбутніми фахівцями художньо-аналітичних умінь. На більшості художньо-педагогічних факультетів відкриваються кафедри методики образотворчого мистецтва;

На другому етапі (1965–1991) зміст підготовки художників-педагогів спрямовувався на організацію взаємодії двобічного процесу професійного розвитку, що відбувався в умовах нерозривної творчої ланки «студент – педагог – колега – друг» (спільна робота студентів і викладача у творчих майстернях, проведення консультацій, індивідуальних завдань, виїзди на пленер, музейна практика тощо). Це стимулювало передавання художнього досвіду від педагога до особистості й прискорювало процес формування студента як професіонала.

6. Визначено перспективи впровадження досвіду підготовки майбутніх художників-педагогів, інноваційних ідей (1917–1991 рр.) у вищих навчальних закладах в умовах реформування вищої художньої освіти. Доведено, що ефективність процесу підготовки майбутніх художників-педагогів на всіх історичних періодах залежала від психолого-педагогічної, методичної підготовки викладачів; навчально-змістового наповнення освітнього процесу; забезпечення матеріальної бази; осмислення та здійснення творчо-інтелектуальної діяльності особистості; забезпечення внутрішнього зв'язку зі спадковістю.

На основі дослідження розвитку вищої художньо-педагогічної освіти виокремлено пріоритетні завдання, що полягають у соціальній, етнокультурній, самоідентифікаційній, естетичній ролі образотворчого мистецтва, формуванні емоційного інтелекту, критичного мислення, когнітивної гнучкості в процесі підготовки та перепідготовки педагогічних кадрів з урахуванням реальних потреб суспільства й культурних запитів в українському художньо-освітньому просторі, виокремлення підходів до визначення провідних орієнтирів у навчально-виховному процесі, що полягають у свободі вибору особистості, її самовиявленні, духовній самореалізації, розвитку здатності до діалогічної взаємодії, громадянській відповідальності, вихованні патріотизму. Оновлення змісту вищої художньо-педагогічної освіти, методів навчання й викладання, матеріально-технічної, кадрової бази, програмно-методичного забезпечення сприятиме елітарності художньої освіти. Визначено, що в ХХІ ст. модернізація, інформаційні технології, системне програмування активно впливає на поширення таких запитаних у галузі художньо-педагогічної освіти фахівців, які будуть пов'язані з комп'ютерними технологіями, дизайном: промисловим, графічним, комп'ютерним, дизайн-реклами, ергодизайном, етнодизайном тощо. З'ясовано, що на рівні держави позитивні прогностичні тенденції можуть бути забезпечені

на таких рівнях, як соціально-економічному, законодавчому, організаційно-педагогічному, що допоможе майбутнім фахівцям у процесі навчання впродовж життя й сприятиме забезпеченню готовності до інноваційної діяльності.

7. Розроблено навчально-методичний комплекс щодо творчого використання досвіду підготовки майбутніх художників-педагогів у сучасних вищих навчальних закладах, що охоплює навчальні плани й програми спецкурсів «Історія художньо-педагогічної освіти в Україні у ХХ столітті», «Теорія та практика формально-аналітичних елементів образотворчого мистецтва», навчально-методичний посібник «Теорія і практика образотворчого мистецтва» для магістрів педагогічних університетів, упровадження практики вивчення основ теорії творчості для опанування цінного художньо-педагогічного досвіду. Це сприяло забезпеченню цілісності якісної підготовки майбутніх фахівців на основі творчого використання досвіду вітчизняних художників-педагогів (1917–1991 рр.) у вищих навчальних закладах, забезпеченню інтегративних зв'язків художніх дисциплін, підвищенню рівня компетентності, креативного мислення майбутніх фахівців.

Ефективність художньо-педагогічної підготовки фахівців у сучасних ВНЗ залежить від низки чинників, а саме: державної підтримки художньої освіти, популяризації і збереження національних культурних надбань, підвищення статусу викладача образотворчого мистецтва, оновлення змісту і форм організації освітнього процесу з урахуванням кращих надбань національної і вітчизняної художньо-педагогічної теорії і практики.

Проведене дослідження не вичерпує всієї повноти поставленої проблеми. Подальшого вивчення потребують проблема забезпечення наступності художньо-педагогічного досвіду, застосування принципу синестезії у процесі підготовки, модернізації системи вищої художньо-педагогічної освіти, післядипломної перепідготовки фахівців, мобільності в наданні художньо-педагогічних знань в умовах дистанційної освіти, педагогічного стимулювання процесу формування якісної підготовки фахівців, навчання впродовж життя. Відчутна необхідність розроблення питань науково-теоретичного вдосконалення вищої художньо-педагогічної освіти; можливостей використання зарубіжного досвіду підготовки художників-педагогів, пошуку інноваційних форм і технологій удосконалення навчальної діяльності.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ІЗ ТЕМИ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Паньок Т. В. Теоретико-методологічні засади розвитку вищої художньо-педагогічної освіти в Україні у ХХ сторіччі: [монографія] / Т. В. Паньок. – Харків: Аладдин-Принт, 2014. – 410 с.
2. Паньок Т. В. Розвиток вищої художньо-педагогічної освіти в Україні у ХХ столітті: [монографія] / Т. В. Паньок. – Харків: Оперативна поліграфія ФОБ Здоровий Я. А., 2016. – 660 с.

3. Паньок Т. В. Фактори і умови становлення вищої художньо-педагогічної освіти в Україні на початку ХХ століття / Т. В. Паньок. // Соціально-економічні проблеми просторового розвитку: монографія / За заг. ред. В. Дучмала, Т. Несторенко. – Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2015. – С. 201–212.
4. Паньок Т. В. Образотворче мистецтво Слобожанщини / Т. В. Паньок. // Вища педагогічна освіта і наука України: Історія сьогодення та перспективи розвитку. Харківська обл. : Монографія / За заг. ред. В. Г. Кремня (гол.) [та ін.]; Редкол. тому: І. Ф. Прокопенко (гол.) [та ін.]. – Київ : Знання України, 2009. – С. 110–117; 137–142.
5. Паньок Т. В. Теорія і практика образотворчого мистецтва : навчальний посібник / Т. В. Паньок. – Харків : ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2016. – 110 с.
6. Паньок Т. В. Вплив харківської школи мистецтвознавства на формування художньо-естетичних засад у контексті дизайнерської освіти ХНПУ ім. Г. С. Сковороди / Паньок Т. В. // Вісник ХДАДМ. – Кн. 2. – Харків : ХДАДМ, 2005. – № 1. – С. 210–215.
7. Паньок Т. В. Історія становлення художньо-освітнього простору на Харківщині кінця ХІХ століття / Т. В. Паньок // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. / [редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя, 2012. – Вип. 27 (80). – С. 59–64.
8. Паньок Т. В. Окремі нотатки до з'ясування поняття «художня освіта» / Паньок Т. В. // Новий колегіум. – 2013. – № 2. – С. 67–69.
9. Паньок Т. В. Становлення вищої художньої освіти на початку ХХ століття / Т. В. Паньок // Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер.: Педагогіка і психологія. – Зб. статей: – Ялта: РВВ КГУ, 2013. – Вип. 39. – Ч. 4. – С. 116–123.
10. Паньок Т. В. Проблеми становлення системи художньої освіти в Україні у період політичних репресій (1927 – 1933 роки) / Паньок Т. В. // Science and education a new dimension/ Pedagogy and Psychology, II (8), Issue: 16, 2014. – P. 122–126.
11. Паньок Т. В. Окремі нотатки до історії розвитку Харківської державної академії дизайну і мистецтв / Т. В. Паньок // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології / Зб. наук. пр.. Херсонського національного технічного університету. – Вип. 1 (10). – Херсон : Грінь Д. С., 2014 – С. 110–115.
12. Паньок Т. В. Окремі нотатки до історії розвитку Харківської державної академії дизайну і мистецтв / Т. В. Паньок // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології / Зб. наукових праць Херсонського національного технічного університету. – Вип. 1 (10). – Херсон : Грінь Д. С., 2014 – С. 110–115.
13. Паньок Т. В. Теоретичний аналіз методологічних позицій у процесі розвитку вищої художньо-педагогічної освіти ХХ століття / Т. В. Паньок // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах:

зб. наук. пр. / [редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя : КПУ, 2014. – Вип. 38 (91). – С. 40–48.

14. Паньок Т. В. Формування системи вищої художньо-педагогічної освіти в Україні у 20-х роках ХХ століття / Т. В. Паньок. // Ученые записки Крымского инженерно-педагогического университета. – Вип. 45. Педагогические науки. – Симферополь: НІЦ КІПУ, 2014. – С. 20–26.

15. Паньок Т. В. Formation of academical style at the art-pedagogical education in Ukraine (30's of XX century) / Т. Panyok // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: зб. наук. праць [за заг. ред. проф. В. Євдокімова, О. Микитюка]. – Харків, 2014. – Вип. 43. – С. 124–135.

16. Паньок Т. В. Художня реформа 1934 року (Історико-педагогічний аспект) / Т. В. Паньок // Педагогіка та психологія : збірник наукових праць / за заг. ред. Академіка І. Ф. Прокопенка, проф. С. Т. Золотухіної. – Харків : Вид-во ТОВ «Щедра садиба плюс», 2015. – Вип. 49. – С. 309–320.

17. Паньок Т. В. Історія вищої художньо-педагогічної освіти в Україні у роки Другої світової війни/ Педагогіка та психологія : збірник наукових праць / Т. В. Паньок // за заг. ред. Академіка І. Ф. Прокопенка, проф. С. Т. Золотухіної. – Харків : Вид-во ТОВ «Щедра садиба плюс», 2015. – Вип. 47. – С. 278–289.

18. Паньок Т. В. Окремі нотатки з листування А. М. Комашки щодо реорганізації Харківського художнього технікуму в інститут / Т. В. Паньок // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / [за заг. ред. І. Ф. Прокопенка, проф. С. Т. Золотухіної]. – Харків : «Смугаста типографія», 2015. – Вип. 50. – С. 242–255.

19. Panyok T. The prospects of developing art teaching in higher school / T. Panyok // Science And Education A New Dimension / Pedagogy and Psychology, III (333), Issue: 66, 2015. – P. 10–16.

20. Паньок Т. В. Організація навчального процесу на початку ХХ століття на прикладі художніх ВНЗ Києва та Харкова / Т. В. Паньок. // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології / Зб. наук. пр. Херсонського національного технічного університету. – Вип. 1 (12). – Херсон : Грінь Д. С. – Т. 4. – 2015. – С. 30–34.

21. Паньок Т. В. Сутність поняття «вища художньо-педагогічна освіта» / Т. В. Паньок. // Педагогіка та психологія : зб. наук. пр. / [за заг. ред. І. Ф. Прокопенка, проф. С. Т. Золотухіної]. – Харків : «Смугаста типографія», 2016. – Вип. 53. – С. 309–319.

22. Panyok T. Organization of educational process at Kharkiv institute of arts in 1920-s / T. Panyok // Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: зб. наук. праць / за заг. ред. проф. В. Євдокімова, О. Микитюка; ХНПУ імені Г. С. Сковороди. – Вип. 45. – Харків, 2016. – С. 55–68.

23. До питання про структуру вищої художньо-педагогічної освіти на початку ХХ ст. // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. / [редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя, 2016. – Вип. 47 (100). – С. 26–35.

24. Паньок Т. В. Вплив суспільно-політичних чинників на становлення художньо-педагогічної освіти Харківщини / Т. В. Паньок. // Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах: зб. наук. пр. / [редкол.: Т. І. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. – Запоріжжя, 2016. – Вип. 48 (101). – С. 27–36.

25. Паньок Т. В. Аналіз художньо-педагогічної освіти на тлі розвитку соцреалізму / Т. В. Паньок. // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія: наук.-практ. журн.-Харків / [за заг. ред. О. Г. Романовського]. – Харків, 2016. – № 2. – С. 125–134.

26. Паньок Т. В. Вплив історико-соціальних процесів на аксіологічні орієнтири у вищій художньо-педагогічній освіті в Україні / Т. В. Паньок. // Теорія і практика управління соціальними системами: філософія, психологія, педагогіка, соціологія: наук.-практ. журн. – Харків / [за заг. ред. О. Г. Романовського]. – Харків, 2016. – № 3. – С. 123–135.

27. Паньок Т. В. Методичні засади національної системи художньо-педагогічної освіти / Т. В. Паньок. // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 14. Теорія і методика мистецької освіти: Збірник наукових праць. – Вип. 20 (25). – К.: НПУ ім. М. Драгоманова, 2016 – С. 12–18.

Опубліковані праці апробаційного характеру:

28. Паньок Т. В. До проблеми становлення дизайн-освіти у світлі європейської інтеграції / Т. В. Паньок // Матеріали I міжнародної науково-практичної конференції «Європейська наука XXI століття: стратегія і перспективи розвитку–2006». – Т.13. – Дніпропетровськ: Наука і освіта, 2006. – С. 88–90.

29. Паньок Т. В. До окремих питань розвитку дизайн-освіти на художньо-графічних факультетах педагогічних вузів / Т. В. Паньок. // Дизайн–освіта в Україні: сучасний стан, перспективи розвитку та євроінтеграція // Зб. мат. міжнар. наук.-практ. конф. VI Міжнародного форуму «Дизайн-освіта 2011» / За заг. ред. В.Я. Даниленко – Харків: ХДАДМ, 2011. – С. 66–67.

30. Паньок Т. В. Формування художньо-образного мислення студентів, орієнтованого на принципи сталого розвитку, в умовах європейського інтеграційного простору навчально-виховного комплексу ВНЗ. / Т. В. Паньок. // IV Міжнар. наук.-практ. конф. «Освіта для сталого розвитку в Україні: досягнення та перспективи»: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, 24 квітня 2012 року. – Київ, 2012. – С. 39–40.

31. Паньок Т. В. Окремі нотатки до розвитку мистецтвознавчої школи у Харкові / Т. В. Паньок. // Теорія і практика матеріально-художньої культури. XIV електронна наукова конференція. Зб. матер. – Харків: ХДАДМ, 2012. – С. 87–89.

32. Паньок Т. В. До проблеми формування харківської художньо-педагогічної освіти у XIX столітті / Т. В. Паньок, А. О. Мирошніченко // Теорія і практика матеріально-художньої культури. XIV електронна наукова конференція. Зб. матер. – Харків: ХДАДМ, 2012. – С. 89–91.

33. Паньок Т. В. Становлення художньої освіти в Петербурзькій академії мистецтв / Т. В. Паньок // Теорія і практика матеріально-художньої культури. XIV електронна наукова конференція. Зб. матер. – Харків : ХДАДМ, 2012. – С. 91–93.

34. Паньок Т. В. Аналіз історіографії художньо-педагогічної освіти на Україні / Т. В. Паньок // Теорія і практика матеріально-художньої культури. XIV електронна наукова конференція. Зб. матер. – Харків : ХДАДМ, 2012. – С. 93–95.

35. Паньок Т. В. Харківський університет – колисанка художньо-педагогічної освіти на Східній Україні / Т. В. Паньок. // Теорія і практика матеріально-художньої культури. XVI електронна наукова конференція. Харків, ХДАДМ, 17 грудня 2013 р. // Зб. матер. – Харків : ХДАДМ, 2013. – С. 46–50.

36. Паньок Т. В. Окремі сторінки до розвитку педагогічних відділень при художніх ВНЗ України у 20-х роках ХХ століття / Т. В. Паньок. // Теорія і практика матеріально-художньої культури. XVI електронна наукова конференція. Харків, ХДАДМ, 17 грудня 2013 р. // Зб. матер. – Харків : ХДАДМ, 2013. – С. 39–46.

37. Паньок Т. В. Влияние западноевропейской педагогической мысли на становление художественно – промышленного образования в Украине XIX века / Т. В. Паньок // Мат. междунар. науч.-практ. конф. «Академическая наука – проблемы и достижения». – 30-31 января 2013 г. Москва. – Academic science – problems and achievements. USA: CreateSpace, 2013. – С. 98–100.

38. Паньок Т. В. История становления дизайн-образования в Восточной Украине конца XIX столетия / Т. В. Паньок // 2nd International Scientific Conference «European Applied Sciences: modern approaches in scientific researches»: Volume 1. Papers of the 1st International Scientific Conference. February 18–19, 2013, Stuttgart, Germany. – P. 114–115.

39. Паньок Т. В. Художньо-педагогічний рух у післявоєнні роки // Психолого-педагогічне забезпечення професійної підготовки фахівців технічного, економічного та гуманітарного профілю. Зб. тез за матеріалами Всеукр. наук.-пед. конф. (Херсон, 18 березня 2014 р.). [За загальною редакцією члена-кореспондента НАПНУ Країни, доктора пед. н., проф. Бутенка]. – Херсон : ФОП Грінь Д. С., 2014. – С. 90–93.

40. Паньок Т. В. Структура та функції художньо-педагогічної освіти у період існування УНР / Т. В. Паньок. // Modern problems of management: economics, education, health care and pharmacy / Conference Proceedings of the 2-nd International Scientific Conference (October 23–27, 2014). – Opole, Poland – P. 123–126.

41. Паньок Т. В. Розвиток соцреалізму в художньо-педагогічній освіті в Україні у першій декаді ХХ століття / Т. В. Паньок. // Сучасна наука в мережі Інтернет. Матеріали XI Міжнародної наукової Інтернет-конференції 16–18 лютого 2015. – Київ, 2015. – С. 77–86.

42. Паньок Т. В. Становлення національної методології в художньо-педагогічній освіті на початку ХХ століття / Т. В. Паньок. // Етнодизайн:

Європейський вектор розвитку і національний контекст. Кн. 2 : зб наук. праць. – Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленко, 2015.– С. 223–229.

43. Паньок Т. В. Історія формування художньо-педагогічної освіти на Харківщині на початку ХХ ст. / Т. В. Паньок // *Крымские диалоги: культура, искусство, образование*. Вып. 1(9). – Симферополь : РИО КИПУ, 2015. – С. 58–61.

44. Паньок Т. В. Історичний досвід формування вищої художньо-педагогічної освіти в Україні в контексті європейських студій / Т. В. Паньок // *Європейські студії в університетах України. Збірник тез за матеріалами Всеукраїнської науково-методичної конференції (Київ, 22 квітня 2016 р.) / За загальною редакцією к.е.н. Чугаєва О.А., к.е.н. Шворак Л. О. – Київ : Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2016. – С. 85–87.*

АНОТАЦІЇ

Паньок Т.В. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти в Україні (1917–1991 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.04 – теорія і методика професійної освіти; 13.00.01 – загальна педагогіка та історія педагогіки. – Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. – Київ, 2017.

У дисертації вперше обґрунтовано теоретичні й методичні засади підготовки майбутніх художників-педагогів у процесі розвитку вищої художньої освіти України (1917–1991 рр.). На основі значного обсягу архівних матеріалів, стародруків, періодичних видань визначено передумови підготовки майбутніх художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти України з урахуванням суспільно-політичних, соціально-економічних, ідеологічних, естетичних і педагогічних чинників. Розроблено авторську періодизацію становлення професійної підготовки майбутніх художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти України (1917–1991 рр.), охарактеризовано зміст, форми, методи й засоби, а також специфіку та характерні тенденції й суперечності кожного з періодів: I – зародження професійної підготовки художників-педагогів у контексті розвитку вищої художньої освіти (1917–1933 рр.); II період – занепад професійної підготовки художників-педагогів в умовах соцреалізму (1934–1957 рр.); III – відродження професійної підготовки художників-педагогів у художніх і педагогічних ВНЗ України (1958–1991 рр.). Уведено вперше до наукового обігу близько 201 невідомих науковому товариству архівних документів, маловідомі матеріали періодичних видань. Сформульовано авторську дефініцію поняття «вища художньо-педагогічна освіта». Конкретизовано зміст художньо-педагогічної освіти, ціннісних орієнтирів підготовки майбутніх фахівців у художніх ВНЗ України, форм і методів педагогічної та художньої діяльності викладачів досліджуваного періоду. Обґрунтовано внесок відомих художників-педагогів ХХ ст., принципів, форм і методів викладання, розроблення практичних засад підготовки майбутніх фахівців на основі українських культурно-естетичних традицій. Визначено

перспективи творчого використання досвіду підготовки вчителів образотворчого мистецтва в умовах реформування вищої художньої освіти. Розроблено навчально-методичний комплекс щодо творчого використання досвіду підготовки майбутніх художників-педагогів у сучасних вищих навчальних закладах.

Ключові слова: теорія, методика, педагогіка, підготовка, вища художньо-педагогічна освіта, національне мистецтво, художник-педагог.

Панек Т.В. Теоретические и методические основы подготовки будущих художников-педагогов в контексте развития высшего художественного образования в Украине (1917-1991 гг.). – На правах рукописи.

Диссертация на соискание научной степени доктора педагогических наук по специальности 13.00.01 – общая педагогика, история педагогики; 13.00.04 – теория и методика профессионального образования. – Институт педагогического образования и образования взрослых НАПН Украины. – Киев, 2017.

В диссертации впервые обоснованы теоретические и методические основы подготовки будущих художников-педагогов в процессе развития высшего художественного образования Украины (1917-1991 гг.). На основе значительного объема архивных материалов, дореволюционных книг, периодических изданий определены предпосылки подготовки будущих художников-педагогов в контексте развития высшего художественного образования Украины с учетом общественно-политических, социально-экономических, идеологических, эстетических и педагогических факторов. Разработана авторская периодизация становления профессиональной подготовки будущих художников-педагогов в контексте развития высшего художественного образования Украины (1917-1991 гг.), Охарактеризованы содержание, формы, методы и средства, а также специфика и характерные тенденции и противоречия каждого из периодов: I – зарождение профессиональной подготовки художников-педагогов в контексте развития высшего художественного образования (1917-1933 гг.) II – упадок профессиональной подготовки художников-педагогов в условиях соцреализма (1934-1957 гг.) III – возрождение профессиональной подготовки художников-педагогов в художественных и педагогических вузах Украины (1958-1991 гг.). Впервые введено в научный оборот около 201 архивных документов неизвестных научному обществу, а также малоизвестные материалы периодических изданий. Сформулировано авторскую дефиницию понятия «высшее художественно-педагогическое образование». Конкретизировано содержание художественно-педагогического образования, ценностные ориентиры подготовки будущих специалистов в художественных вузов Украины, формы и методы педагогической и художественной деятельности преподавателей исследуемого периода. Обоснованы вклад известных художников-педагогов XX ст., принципы, формы и методы преподавания, разработка практических основ подготовки будущих специалистов на основе украинских культурно-эстетических традиций. Определены перспективы творческого использования опыта подготовки учителей изобразительного искусства в условиях реформирования высшего художественного образования. Разработан учебно-методический комплекс по

творческому использованию опыта подготовки будущих художников-педагогов в современных высших учебных заведениях.

Ключевые слова: теория, методика, педагогика, подготовка, высшее художественно-педагогическое образование, национальное искусство, художник-педагог.

Panyok T.V. Theoretical and Methodological Principles of Training of Future Artists-Teachers in the Context of Higher Art Education in Ukraine (1917-1991). – Manuscript copyright.

Thesis for the Doctor Degree of Pedagogical Sciences, specialty 13.00.04 – Theory and Methods of Vocational Education; 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy. – Institute of Teacher and Adult Education, National Academy of Educational Sciences of Ukraine, Kyiv, 2017

The thesis for the first time discloses, summarizes and presents a complete retrospective analysis of the theory and methodology of training of future artists-teachers in the context of higher art education in Ukraine (1917-1991), taking into account the social, political, ideological and educational determinants. The author introduces the term “higher art and pedagogical education” into academia, which in the paper is considered as part of higher art and pedagogical education and determines the patterns of artistic and educational activities, their rules, practices, and principles; it is characterized by binarity, provides for the student mastering a certain amount of academic, pedagogical and artistic knowledge for artistic creation and scientific and pedagogical activities and communicates national artistic and cultural values into the artistic and educational process. The author also specifies the terms «training of an artist-teacher», «artist-teacher» and «fine arts teacher».

On the basis of historical-educational and archival sources it traces the history of the higher art education and the process of obtaining the art and pedagogical education by future specialists; finds the historical, cultural, and socio-educational prerequisites for the formation and development of training of the artists-teachers. The paper reveals the research problem theoretical and methodological principles. Its terminology and conceptual apparatus are defined; the historiography of the issue is outlined.

The thesis scientifically grounds the stages and leading trends in the training of future artists-teachers, which had periods of rise, decline and revival of the artistic and pedagogical traditions throughout the twentieth century (1917-1991). It singles out periods of training in educational institutions of Ukraine on the background of higher art education development according to the historical and political events and social demands of the society and ripple-like development of the art and pedagogical education, namely: The first period, which is the formation of Ukrainian higher art education and its impact on the training of artists-teachers (1917-1933), having three stages: Stage I – national focus of the art education as integral part of the training of future specialists during the formation of the Ukrainian state (1917-1919); Stage II – refocusing of artistic and pedagogical ideas in the training of future artists-teachers according to the Soviet ideology (1919-1923); Stage III – formation and development of higher art and pedagogical education in Soviet Ukraine (1924-1933); The second

period, which is characterized by the decline of teacher training for artists in the midst of social realism (1934-1957) and can be observed in such stages as the reorganization and unification of higher art and pedagogical education (1934-1940) and preservation of national methodological, artistic, and pedagogical traditions (1941-1957); The third period, which is the revival of training of artists-teachers in the art and teacher training institutions of Ukraine (1958-1991), having the following stages: The promotion of pedagogical focus at higher art education institutions of Ukraine (1958-1964) and the formation and development of arts and graphics departments at teacher training institutions of Ukraine (1965-1991).

The paper summarizes the content and forms of such training at a certain stage (formation of artistic and pedagogical qualities of a future specialist by treating nature as a system, using the action-and-creation, axiological and personality-oriented approaches; the use of didactic principles of teaching applied to the organizational and methodical process, etc.). Training of the future professionals, being on the background of the national art and pedagogical education formation, combined the practices of various art movements, creative experimentation, scientific and educational concepts and pedagogical exploration. During this period, there was a rethinking of the nature and specifics of training of an artist-teacher and their role in the dissemination of art as integral part of the cultural and educational life. The paper also defines the ways of creative use of educationally valuable ideas and experiences of Ukrainian professors of the period studied. It has been revealed that the training of future specialists is based on value judgment, general psychological and pedagogical bases, unlocking the creative potential through polyartistic training, maintaining the humanistic focus of training, introduction of national stylistic influences in the educational process and creation of one's own intellectual product based on them. Mastering the basics of artistic skill through contextual learning was the basis of proprietary methodology of the teachers of Kyiv, Kharkiv and Odessa art institutions. Based on the study of higher art and pedagogical education development, the author defines the priorities of modern education, which are the social, ethnocultural, self-definition and aesthetic role of fine arts, the formation of emotional intelligence, critical thinking and cognitive flexibility in the training and advanced training of teachers with regard to real social and cultural needs of the Ukrainian artistic and educational space, the selection of approaches to define the essential milestones in the teaching and educational process, consisting in one's freedom of choice, self-expression, spiritual self-development, capacity for dialogue, civic responsibility and patriotic education. Updating the content of higher art and pedagogical education, teaching and educational methods and techniques, facilities and resources, and personnel and software will contribute to the education prestige.

Keywords: theory, methodology, pedagogy, training, higher art and pedagogical education, national art, artist-teacher.